

Jóléti állam és ideológia – egy műfordítás margójára

Nicholas Barr: A jóléti állam gazdaságtana

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009.

Mondják, hogy egy jól megírt recenzió-
nak legkevésbé a tárgyául választott
könyvről kell szólnia – aki arra kíváncsi,
az olvassa el magát a kötetet. Talán helye-
sebb (úgy értem, érdekesebb) tehát, ha a
szerzőt, vagy művét kíséreljük meg elhe-
lyezni a szellemi áramlatok kusza össze-
visszaságában. S ha ekként cselekszünk,
némi szerencsével azonosítani tudunk
egy olyan intellektuális térséget, amely-
nek hozzávetőleges ismerete révén leg-
alább azt tudhatjuk majd, hogy mire is
kell számítanunk akkor, ha a könyv ala-
pos megismerésére szánjuk el magunkat
(s ha minden jól alakul, talán még a szer-
ző sem kifogásolná a neki szánt helyet).
Nicholas Barr neve nem cseng ismeret-
lenül a hazai gazdaságpolitikai közvéle-
mény előtt – így egy szakmai életrajz és
karriertörténet sem lenne elvetendő
koncepció, ha néhány keresetlen fordú-
lattal kellene ajánlani magyar nyelven
megjelenő tankönyvét. De mégis, a jóléti
állam megítélése olyannyira változatos, s
létezése oly sok alapon támadható és iga-
zolható, hogy talán helyesebb, ha ezen a
helyen erről a kérdéstről ejtünk néhány
szót – ráadásul ha fordítóként a közgaz-
dász legfőbb olvasmányát hosszú időn
keresztül e könyv jelenti, a háttérmunká-
latoknak köszönhetően óhatatlanul is
messzire vezető asszociációkra ragad-
tatja magát a cím puszta említése okán is.

AZ ÉRVELÉS ALAPJAI

A jóléti államról szóló irodalomban meg-
található e társadalmi képződmény egyes
funkcióinak sajátos, *a kár elvére* erőtelje-

sen támaszkodó értelmezése [Feinberg
1999], amely elv eredendően *Milltől*
származik. Mill [1980] gondolata egysze-
rűségében szép: az egyénnel szembeni
kényszer – vagyis a szabadság korlátozá-
sa – kizárólag abban az esetben indokol-
ható, ha erre valamilyen sérelem (valami-
lyen egyéni, vagy társadalmi rossz) elhá-
rítása miatt van szükség. Mill azonban
minden próbálkozása ellenére sem tudta
egyértelműen kijelölni, hogy melyek
azok az esetek, amelyek, bár rosszallást
kelthetnek a kívülálló szemlélőben, még-
sem szolgáltatnak alapot sem erkölcsi,
sem törvényi fenytésre – mindez pedig
lehetőséget ad az értő utókorak, hogy
kinyilatkoztatásszerű értelmezésekkel
álljon elő. Ezen a bizonytalanságon
(amely meglehet, mindössze értelmezési
probléma) nincs is mit csodálkozni, ha
eszünkbe jut *Berlin* [1990] megjegyzése,
amely szerint aligha található olyan em-
beri cselekvés, amely valamilyen módon
ne hatna mások életére – bár e követke-
ztetéshez talán az is elegendő, ha józan
eszünkre hallgatunk. *Hol húzható meg
tehát az a határ, amelyen belüli terület
kizárólag az egyén fennhatósága alá
tartozik, s amelytől így mindenfajta
kényszert távol kell tartani?* Egy ilyen
határ kijelölésére legfeljebb elméleti sí-
kon nyílik mód, helyénvalósága azonban
empirikusan nehezen lesz igazolható.

Magától értetődően adódik a követ-
keztetés, hogy minél kevésbé tekintünk
az emberre elszigetelt lényként, vagyis
minél inkább elfogadjuk azt, hogy az
egyének nem szándékoltan is képesek vi-
selkedésükkel egymás életére hatást gya-
korolni (természetes módon kibővítve

ezzel azon cselekvések, magatartások körét, amelyek ezen hatások instrumentumai lehetnek), annál inkább szűkülni fog az egyén kényszertől támadhatatlan territórium. Hogy a szabadság fogalmának határozott jelentést adjunk, kiegészítő elvek alkalmazására lesz szükség, amelyek segítségével végső soron azt mondjuk meg, hogy mennyire lehet szabad az egyén (vagyis milyen cselekvések állnak szabadságában). S ha ezen kiegészítő premisszákhöz következetesen tartjuk magunkat (mi, azaz a társadalmi környezet), ezzel biztosítjuk, hogy az egyén Mill felfogása szerint automatikusan szabadnak legyen tekinthető – a szabadság fogalmának konkrét jelentésétől függetlenül. S ha egy fogalom önmagában minden helyzetre alkalmassá tehető, ez semmiképp sem növeli annak analitikai értékét; ha kiegészítő elveink segítségével megfosztjuk az egyént alapvető (s akár természetszerűen neki tulajdonítható) jogaitól, az egyén – egyre zsugorodó kis szigetét uralva – továbbra is szabad marad, s mindehhez csak arra van szükség, hogy e jogfosztást elvi síkon hajtsuk végre. *Elvileg* nagyon kevés olyan tevékenységet nevezhetünk meg, amely csak elkövetőjére van (közvetlen, vagy közvetett) befolyással – *elvileg* nagyon szűk az a kör, ahol az egyén teljes körű önrendelkezést gyakorolhat: akár efféle következtetések megfogalmazására is sor kerülhet. S egy ehhez hasonló vita sosem mentes a bizonyos értékekre való hivatkozásoktól. Ez az aktus viszont megfosztja Mill fogalmát mindennemű normatív jellegtől.

A szabadság fogalmának eme képlekenysége teszi lehetővé, hogy a jóléti állam kategóriája a milli szabadságesszmény sérülése nélkül váljék igazolhatóvá (amely kijelentés egyébként nem mentes némi iróniától sem) – mindez pedig azért érdekes, mert ezáltal megkerülhe-

tővé válik a jóléti állam paternalista értelmezési módja. Utóbbiban nincs semmi újszerű – s az általa festett képben kevés szeretni valót találhatunk. A paternalistának tekintett jóléti állam létjogosultsága könnyedén cáfolható egy liberális álláspont elfoglalása után, hiszen ekkor azt mondhatjuk: a bölcs államgépezet gátját veti annak, hogy társadalmának tagjai tettszies szerint dönthessenek sorsukról, tetteikről, fogyasztásukról. A jóléti állam képe ebben a gondolati körben ezek után már csak úgy marad védhető, ha a társadalom tagjait tudatlan véglényeknek tekintve elhisszük, hogy a bölcs, a *platonói örökhöz* hasonló hivatalnokok jobban ismerik a társadalom valóságos szükségleteit. S ha ez így van, a társadalom irányítóinak (amely szerep ebben az esetben jócskán túlmutat a pusztá vezetői szerep határain) szinte kötelességévé válik, hogy akár a kényszer eszközeit is alkalmazva tereljék az embereket az egyetlen helyes útra. Aligha tévedünk abban, hogy mindenfajta diktatúra valahogy így próbálkozna meg az önigazolással. A metafizikai racionalizmus, amely mindentudásukban önhitt hivatalnokokat akar a társadalmakra szabadítani, eltávolodva az individuum öntökéleteseződésének eszményétől, maga is csak törekeny védőbástyát szolgáltat ezen okoskodás számára, hiszen míg a cél ezáltal szentesül, szemük kinyílásáig a társadalom tagjai teljesen kényszernek fogják érezni az irányítók minden jobbító reformkísérletét – s így előfordulhat, hogy csak a cél magasztossága jelenti az egyedüli különbséget a legvadabb diktatúrákhoz viszonyítva. Egy magasabb rendű tudásnak a jóléti állam részéről való önmagára vonatkoztatott illúziója pedig már nem csak a liberalizmus hívőit fogja az ellen-tábor soraiba állítani.

A kár elvére történő hivatkozás azonban ezeket az ellenérveket szempillantás

alatt felszámolja. Az állami kényszer alapja ebben az esetben kizárólag az lesz, hogy a társadalom tagjait valamely kár megelőzése érdekében meghatározott cselekvés végzésére (legtöbbször adók és járulékok formájában teljesített hozzájárulások fizetésére) kényszerítsék. Természetesen nem csak erről lehet szó: a kár bekövetkezése sok esetben közvetlen szabályok megfogalmazása révén is megakadályozható – e különböző törvényi rendelkezések kialakítása, érvényre juttatása azonban jelentős anyagi források rendelkezésre állítását is feltételezi. A jóléti állam által alkalmazott kényszerek egyik körét így tehát azok a tevékenységek alkotják, amelyek elvégzése ahhoz szükséges, hogy civilizált társadalomban élhessünk – s valójában ezek révén határozódik meg az a kör, amelyen belül az egyén mások érdekeinek megsértése nélkül tevékenykedhet. Talán elegendő, ha a versenyszabályok szükségességére gondolunk. A törvényi minimumok nélkülözhetetlenségéről még Mill sem bocsátkozna vitába, s ezek alkalmazása ellen a legkényesebb ízlésű libertariánusok sem tiltakoznának [Friedman 1996]. A kár elvére való hivatkozás a közjavak előállításának igazolásakor is használhatónak tűnik. Ilyenkor, mivel a kizárás nem, vagy esetleg csak nehézkesen és gazdaságtalanul oldható meg, mindenkinek érdekében áll az egyes szolgáltatások igénybevétele, a körülmények folytán azonban ezeket a kellő hozzájárulás teljesítése nélkül is élvezhetné – s így végső soron a hatóságok előtt alternatívaként vagy a szolgáltatás nyújtásának megszüntetése, vagy a kikényszerített hozzájárulás melletti előállítás marad. Kétségtelen, hogy a honvédelem, vagy a környezetvédelem olyan terület, amelynek elhanyagolása kárt okoz az egyéneknek – így a kár elve szerint az állam méltán alkalmaz kényszert ezen szolgáltatá-

sok előállításához szükséges források begyűjtésével kapcsolatban. Persze itt nem egyszerűen arról van szó, hogy a hozzájárulás megfizetésének elmulasztása a társadalom más tagjainak valamilyen kárt okoz – hiszen ha ez utóbbi érvelést elfogadnánk, ez azt jelentené, hogy bárki bármilyen célú adó teljesítésére kötelezhető lenne, s a kényszer alkalmazásának alapja mindössze az lenne, hogy ezáltal, vagyis a hozzájárulás felhasználásával nyújtott valamely állami szolgáltatás révén a társadalom valamely tagjának, vagy csoportjának helyzete javítható. Semmiképp sem szabad azonban összekeverni két merőben különböző esetet, vagyis azt, ha valaki valamely tevékenység végzésével, vagy ha valamely tevékenység meg nem tételével okoz kárt – utóbbiról valamilyen előny meg nem adása juthat eszünkbe. Ez az érvelés legfeljebb akkor lenne védhető, ha a kár elve – vagyis az egyéni szabadság fensége – mellett a társadalmi szolidaritás eszménye egyenértékű súlyt kapna a társadalmi célfüggvény definiálásakor. Az ezt elfogadó egyén ekkor úgy érezheti, a segítségnyújtás rá nézve kötelező, hiszen ezáltal valaki másnak a helyzete áldozatvállalása révén javulhat. A honvédelem, vagy a környezetvédelem előbb említett példája esetében azonban a kényszert az teszi igazolhatóvá, hogy az egyén érdekei a másnak való károkozással esnek egybe, hiszen mindenki a potyautazás lehetőségének kihasználására törekszik, s a finanszírozói körből való kimaradás növelné a hozzájárulást teljesítő költségeit. Ha azonban a közoktatásra, a közegészségügyi, vagy a munkanélküli-ellátásokra gondolunk, a kényszer könnyebben igazolható, hiszen az ezekben nem részesülő egyén sorsának kedvezőtlen alakulása esetén komoly anyagi és erkölcsi kárt okozna a társadalom többi tagjának (ha nem is mindenkinek), mivel bizonyosan lennének olya-

nok, akik képtelenek lévén elviselni embertársuk sanyarú körülményeit, önkéntes segítségnyújtásra buzdulnának. A kötelező oktatásban való részvétel, illetve az ehhez, valamint az egészségügyi és társadalombiztosítási szolgáltatásokhoz való hozzájárulás teljesítésének kikényszerítése így bizonyos káresemények megelőzését szolgálja.

Utóbbi példa az állami kényszerek széles köre előtt nyithatja meg az utat. Az államnak elegendő arra hivatkoznia valamely előírással kapcsolatban, hogy ezt egy társadalmi csoportnak okozott kár elkerülése teszi szükségessé. A gondolatmenet képlékenységét az is jól mutatja, hogy a társadalmi csoportok az általuk elszenvedett kárt felemlegetve gyakorlatilag bármilyen témában követelhetik az állam kényszerítő beavatkozását. Kérdéssé és kritikus fontosságúvá válik tehát az, hogy mi is tekinthető kárnak – s ennek eldöntésére tett bármiféle kísérlet nyilvánvalóan már értékvitába fog torkollani, amely – ha egyszer egy adott társadalomban nyugvópontra is jut – nem lesz független az egyéni szabadság terjedelme meghatározásának problémájától. Azt kell gondolnunk tehát, hogy a jóléti állam egyes konkrét megvalósulásai alapvetően különböznek abban, hogy a rendszer kidolgozói mely esetekre tekintenek (elkerülendő) káreseményként – s itt valamely kár elismerése, illetve el nem ismerése legfeljebb csak empirikus alapon hivatkozhat a társadalom által képviselt, valamiféle átlagként értelmezhető, egyébként igen csak heterogén közvélekedésre. Ez természetesen mindig problematikus, hiszen az egyes társadalmi csoportok – egymásnak akár ellentmondó – érdekeit valamilyen módon súlyozni kell, amivel ismét a politikai és társadalmi értékek világába jutunk. Hogy mi számít kárnak (s ezzel összefüggésben az, hogy kárnak tekinthető-e egyes elő-

nyök meg nem adása), s hogy ez alapján miféle kényszerek alkalmazása válhat szükségessé, nemcsak a jóléti állami szolgáltatások köréről folytatott vitában válhat fontossá, de kitapinthatóan jelen van a büntetőjogról a liberális és a konzervatív nézetek közötti összecsapás tematikájában is [Hart 1999]. Akár közvetlenül, akár közvetetten (a társadalom által képviselt igények örve alatt) hivatkoznak politikai és társadalmi értékekre tehát, a jóléti állam által fedezett károk köre mindig politikai ideológia és ízlés kérdése marad, ha egyáltalán beszélhetünk a XXI. század társadalmában, a populista mozgalmak és tömegpártok korában politikai ideológiák létezéséről – de talán az is elég, ha ezen aktust a társadalom (választott) vezetői által meghozott érték döntésnek nevezzük. Messzire vezetne, ha a szociáldemokrácia, a konzervativizmus, vagy a liberalizmus egymáshoz viszonyított fejlődéstörténetét is számba vennénk, de kétségtelen, hogy ezen ideológiák (s ehhez talán hozzátehetjük: amíg ezek léteztek) a károk más és más körének fedezését utalták a jóléti állam hatáskörébe. Példaként az is elegendő, ha *Ludwig Erhard* [1993] szavaira gondolunk, aki egyenesen károsnak tartotta a munkanélküli-ellátásnak a kollektív biztonság intézményeként történő alkalmazását – nyilvánvaló, hogy egy szociáldemokrata számára egy efféle válasz a probléma további árnyalása nélkül elképzelhetetlen lenne [Giddens 1999]. S végső soron azt mondhatjuk, hogy választójoguk gyakorlásakor a társadalom tagjai a jóléti állam kárfelfogását is figyelembe véve döntenek az egyes lehetséges rendszerek között.

Efféle körmönfont, a kár elvére történő hivatkozással operáló okoskodásra csak a negatív szabadságeszme megrögzött monista hívóinek meggyőzése miatt lehet szükség. A jóléti állam létezése má-

sok számára magától értetődő lehet; ehhez persze az kell, hogy belássuk: a szabadság eszménye nem az egyetlen, amely mögé hívőként felsorakozhatunk, s nem is feltétlenül magasztosabb érték, mint például a társadalmi egyenlőség, a méltányosság, vagy a biztonság. Más célok elérése érdekében az emberek beleegyeznek abba, hogy egyéni szabadságukat korlátozzák, hiszen ezáltal nőhet biztonságérzetük, javulhat szociális helyzetük. Értékekre való hivatkozás nélkül a jóléti államról folytatott diskurzus még monista szabadságéscím mellett is süketek párbeszédévé válna, így a jóléti államról ideáltipikus kategóriaként valójában nem is beszélhetünk. A jóléti államnak mindig egyes, konkrét megvalósulásairól eshet szó, annak értékkapcsolt természetéért.

Úgy tűnik, a jóléti államnak Nicholas Barr szeme előtt is egy érték- és ideológiaalapú fogalma lebegett, hiszen a jóléti államról írva egyetlen alkalommal sem feledkezik meg arról, hogy az alapvonalak és hatókörök felvázolásakor tisztázza azokat az elméleti (ideológiai) alapokat, amelyek mentén az egyes állami kényszerek igazolása megtörténhet. S habár meghatározó, a kár elvére történő explicit hivatkozás csak ritkán bukkan fel. Ilyenre találkozhatunk például, amikor Barr a szegénység elleni juttatások elméleti igazolását keresi, hiszen egy magára hagyott társadalomban – ha a méltányossági szempontokkal nem is törődünk – juttatások nélkül a társadalmi hierarchia alsó szintjein élők nélkülözése társadalmi nyugtalanság és akár bűnözési hullám forrása lehet, ezen kívül pedig jelentősen leronthatja a munkaerőbázis minőségét is. Az újraelosztási célokat szolgáló juttatások hiánya tehát kárt okoz magának a társadalomnak – ennek megakadályozása pedig azokra hárul, akik vagyoni, gazdasági és társadalmi helyzetükből

adódóan képesek az ennek érdekében történő tehervállalásra. Az adó- és járulékfizetés (hiszen ez a szükséges teherviselés tipikus formája) azonban jobbra nem önkéntes, hanem teljesítése mögött állami kényszer húzódik. Az érvelés tehát egyszerű: a társadalom lép elő potenciális károknak kitett testté, aki önvédelmi célzattal alkalmaz kényszert azokkal szemben, akik fennállását veszélyeztetik. Nem mellékes persze, hogy a kényszernek kitett egyén kettős személyiségben lép fel a gondolatmenetben: ha pusztán a társadalom tagja volna, a kényszert a kár elvére hivatkozva soha nem lehetne igazolni, hiszen az egyén önérdeke erre soha nem elég indok (hacsak nem mutatunk hajlandóságot paternalista akciókra). Az egyénre tehát a társadalom lehetséges ellenségeként is kell tekinteni, aki a tehervállalás elmulasztása esetén nem magának, hanem valaki másnak, vagyis a társadalomnak okoz kárt. A társadalom az egyének felett álló, tőlük némiképp elkülönült, de mindenképp magasabb rendű entitásként jelenik meg az érvelésben.

Barr központi érvei sokkal inkább a hatékonyság és a méltányosság kérdéseire összpontosítanak. Az iskolai oktatásról szóló fejezetben Barr a közösségi beavatkozás szükségességét azzal támasztja alá, hogy egyrészt ezen a területen nem működnek a piacok hatékonyságát biztosító mechanizmusok (bizonyos információk hiányozhatnak, s a különféle társadalmi csoportok nem is rendelkeznek azonos potenciállal ezen információk hatékony feldolgozása terén), másrészt egy újraelosztási célokat is megvalósító közoktatási rendszer javíthatja a hátrányos helyzetűek életlehetőségeit. Ezek megszokott érvek, számtalan helyen találkozhatunk velük. Amiért itt mégis fontosak, az a kár elvére történő rejtett hivatkozás lehetősége: nem kell-e vajon egy igazság-

talán és nagy jövedelmi és státuszkülönbségeket mutató társadalom fenntartására irányuló törekvéseket (s az azt megtestesítő korlátlan vagytonfelhalmozást) károk lehetséges forrásának tekinteni, s ezeket kényszerrel megakadályozni? Ez persze ideológiai kérdés, ám ha az érvelést egyszer elfogadjuk, a kényszerek széles körére lesz alkalmazható.

Bármiféle tevékenységet leírhatunk és minősíthetünk mutatók, indexszámok vagy hatékonysági elemzések segítségével. Abszurd a példa, de ez természetesen egy, a szomszédos népek kiirtására berendezkedett társadalom működésére vonatkozóan is igaz – semmi sem zárja ki, hogy egy erkölcsileg, logikailag helytelen tevékenység gazdaságilag hatékony legyen, hiszen minden csak a célfüggvény definiálásán múlik. S éppen ezen a ponton jelölhető meg Nicholas Barr munkájának legfőbb erénye. A jóléti állam működésének technikai oldala a szakirodalom kedvelt témája – ám a „hogyan?”-ra vonatkozó kérdések mellett a „miért?”-ek mintha halkabban szólnának. A *jóléti állam gazdaságtana* azonban mindkét problémához azonos súlyt rendel, s így egyetlen olyan tevékenységi terület sem marad, amelyek működtetése ne kapna kellő logikai, ideológiai, vagy morális indoklást.

RÖVID FORMÁLIS BEMUTATÁS

A kötet első fejezetei a jóléti állam történeti kialakulását taglalják igen nagy részletességgel. Az ideológiai alapok már itt is kiemelt jelentőséget kapnak: Barr alapkérdése itt az, hogy ha kompromisszumot kellene kötni a gazdasági hatékonyság és a társadalmi igazságosság között, akkor az egyes ideológiai irányzatok vajon milyen válaszokat adnának e problémára. Barr újból és újból hangsú-

lyozza: a célok és a módszerek meghatározása különálló döntéseket igényel, s az ideológiák szerepe kizárólag az első területre korlátozandó. Az eszközök kiválasztása már pusztán technikai kérdés. A jóléti állam mellett szóló érvelés azonban soha nem válik üressé: Barr korrekt módon jelöli ki azokat az eseteket, amikor a magára hagyott piac által kialakított allokáció hatékony, s ehhez (hasonló alapos-sággal) illeszti a jóléti állam megfelelő formáját is.

A koncepcionális témákat tárgyaló fejezeteket a szakpolitikai részek követik. Barr a kötet első (terjedelmileg kisebb) felében a jóléti állam léte melletti és elleni érveket sorakoztatta fel – az 5. fejezettől kezdődően azonban a hangsúly egyre inkább az eszközök választására és működtetésére helyeződik. A hazai gazdaság- és társadalompolitikai közbeszéd szempontjából pedig koránt sem mellékes, hogy az egyes szakpolitikai területeket elemezve Barr ismételten áttekinti az egészségügy, a közoktatás, vagy a nyugdíjrendszer lehetséges reformstratégiáit, s ami ennél is fontosabb, e reformfolyamatok tapasztalatait is igyekszik összefoglalni. A könyvnek külön erénye, hogy a súlyosabb elemzési apparátust alkalmazó, vagy pedig bonyolultabb elméleti fejtegetésekbe bocsátkozó fejezetek végén rövid, ám a fontosabb megállapításokat korrekt módon összefoglaló, a technikai részleteket ügyesen mellőző részek állnak. Ezen szakaszok határozottan javítják a könyv felhasználhatóságát – ahogyan a fejezeteket követő szakirodalmi ajánlók is, amelyek egyedülálló alapos-sággal sorakoztatják fel a hazai olvasóközönség előtt eddig jobbára teljesen ismeretlen brit és tengerentúli jóléti rendszerekre vonatkozó kurrens szakirodalmat.

Végezetül érdemes néhány szót szólni a könyv céljairól is. A szakkönyvek hazai kínálatából eddig sajnos hiányzott a jólé-

ti rendszereket átfogóan bemutató, az elméleti alapokra kifejezett hangsúlyt helyező, ám széles szakmai közvéleményhez szóló mű. Nicholas Barr tankönyvének magyar nyelvű kiadása kiválóan alkalmas arra, hogy ezt az űrt kitöltse. A mű a jóléti rendszerek működését, átalakítási lehetőségeit és a reformok gyakorlatát mutatja be, az alapvonalak felrajzolása során pedig számos, elsősorban az Egyesült Királyságból, illetve az Egyesült Államokból származó példával él, ám a kelet-európai átmenet és fejlődés számos érdekes mozzanata is feltűnik a könyv lapjain. *A jóléti állam gazdaságtana* elsősorban közgazdaságtani szemléletű, ám az elemzések során a szerző időről időre kitekint más tudományterületekre is (így kerülhet a statisztika, a demográfia, vagy a szociológia tudománya a látómezőbe). Éppen ez a széles látókör teszi lehetővé, hogy a mű nemcsak a közgazdaságtan, hanem a határtudományok egyetemi és főiskolai szintű oktatásában is alaptankönyvvé váljon. A tankönyv hazai felhasználhatóságát a magyar viszonyokat alaposan feldolgozó függelék teszi teljesebbé, amelyből az olvasó tény-

szerű, sallangoktól mentes, a napi politikai széljárásnak ki nem tett tudáselemekhez juthat a hazai jóléti rendszer szerkezetével, működésével és fejlődésével kapcsolatban.

GALBÁCS PÉTER

IRODALOM

- Berlin, Isaiah [1990]: *Négy esszé a szabadságról*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Erhard, Ludwig [1993]: *Jólétet mindenkinek*. Konrad Adenauer Alapítvány, Budapest
- Feinberg, Joel [1999]: *Társadalomfilozófia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Friedman, Milton [1996]: *Kapitalizmus és szabadság*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Giddens, Anthony [1999]: *A harmadik út*. Agóra Marketing, Budapest
- Hart, Herbert L. A. [1999]: *Jog, szabadság, erkölcs*. Osiris Kiadó, Budapest
- Mill, John Stuart [1980]: *A szabadságról – Haszonelvűség*. Magyar Helikon, Budapest

A konszenzus diszkrét bája. Gazdaságpolitika, reformok és fiskális fegyelem Magyarországon

Muraközy László (szerk.): A jelen a jövő múltja. Járatlan utak - járt úttalanságok. Akadémiai Kiadó, 2009.

Ha a közgazdaságtannak saját időszámítása, netán saját horoszkópja lenne, mint például a kínai kultúrának, a 2008 szeptemberével kezdődött esztendő alighanem kiérdemelné a *cunami éve* titulust. A Lehman Brothers bankház bukását követően ugyanis pusztító vihar söpört végig a világ valamennyi nagy gazdasági régióján. Ennek előszelét fél évvel korábban még a leginkább beavatottak – köztük az amerikai Federal Reserve egykori elnök-guruja, *Alan Greenspan* vagy az Európai Unió vezetői, *José Manuel Barroso* bizottsági elnökkel az élen – sem érzékelték, a világméretű romeltakarítás pedig azóta is tart, és eredményei egyelőre kétségesek. E tekintetben különös próbatétel elé állították az események a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának oktatója, *Muraközy László* köré szerveződött gazdaságpolitikai kerekasztal tagjait, akik 2008 márciusában léptek a nyilvánosság elé, a konferencián tartott előadásait a következő hónapokban kötetbe szerkesztették, és a kéziratot nagyjából a Lehman-csőd körüli hetekben lezárva 2009 májusában jelentették meg. Vagyis versenyt futottak az eseményekkel. Nem is tehettek mást, ha már egyszer a kötetnek – és korábban a konferenciának – azt az ambiciózus címet adták, hogy *A jelen a jövő múltja*, az alcím pedig a későbbi történések fényében csak még tovább emelte a tétet: *Járatlan utak – járt úttalanságok*.

Különös képződmény ez a 2007 tavaszán megalakult kerekasztal, egész ténykedésével rácsafol arra a közhelyre, hogy *két magyar – háromféle vélemény*. Az ötletgazda Muraközy László nevéhez fű-

ződik Debrecenben a közgazdasági képzés felfuttatása, amit 1989 és 2008 között tanszékvezetőként, 2000 és 2004 között kari dékánként is irányított. A kerekasztal vezéralakja a 2008 őszén elhunyt tekintélyes reformközgazdász, *Antal László* volt. Afféle egyszemélyes intézmény, aki éppen a legkritikusabb időszakokban vállalt kormányzati szerepet: a rendszer-váltó 1989–1990-es esztendőben a Németh-kormány szakértőjeként ténykedett, az 1995-ös stabilizáció idején pedig *Bokros Lajos* pénzügyminiszter és *Surányi György* jegybankelnök csapatához tartozott. Az 1995–1996-os pénzügyminisztersége óta a gazdasági reformok többnyire magányos, olykor kiscsoportos harcosaként megjelenő Bokros maga is csatlakozott a kerekasztalhoz, amely két akadémikust is beszippantott, a gazdasági rendszerek és transzformációk nemzetközileg elismert szaktekintélyét, *Csaba Lászlót*, valamint a versenyképesség és a technológiapolitika kutatási területén jeleskedő *Török Ádámot*.

A csapat legfiatalabb tagja *Győrffy Dóra*, a Debreceni Egyetem adjunktusa, aki az elmúlt években a sikeres európai stabilizációk, a pénzügyi fegyelem és kormányzati döntések fogadtatásához szükséges közbizalom témaköreiben írt eredeti hangvétellű és látásmódú tanulmányokat. 2008-ban *Király Júliával* bővült ki a kerekasztal: a kiváló monetáris szakértő és szuggesztív oktató egyik alapítója volt 1988-ban Kelet-Európa első Nemzetközi Bankárképző Központjának, 1999 óta annak vezérigazgatója, majd 2007 júliusa óta a Magyar Nemzeti Bank alelnöke. A kerekasztal tagjai közül töb-

ben nyíltan vállalják, hogy a politikai baloldalhoz tartoznak, mások inkább a jobboldalhoz, a konzervatív politikai táborhoz vonzódnak. Közös ténykedésük mégis két olyan kötetet eredményezett, amelyben nyoma sincs a szerzők politikai preferenciáinak, egymás gondolatmenetét tiszteletben tartva és folytatva az egyes tanulmányok egymásra épülnek, az egész szöveg koherens (az első kötet *Fecseg a felszín és hallgat a mély* címmel jelent meg 2007-ben, szintén az Akadémiai Kiadó gondozásában).

A legutóbbi kötetet megalapozó konferenciát politikailag és szakmailag fölöttébb izgalmas időpontban tartották: öt nappal a 2008. márciusi referendum után, amikor 3 millió szavazó mondott nemet Magyarországon a vizitdíj, a kórházi napidíj és a tandíj bevezetésére. A Gyurcsány-kormány e jelképes döntéseinek elutasításával elbuktak a még oly bátorisan fiskális reformok, sőt egy évvel később a miniszterelnök is lemondott. A szocialista és a liberális párt koalíciója 2006 óta azon fáradozott, hogy az előző ciklusban, 2002 és 2006 között felhalmozott kolosszális államadósság további növekedését megfékezze, minél előbb csökkentse az államháztartás hiányát – amely 2002-ben és 2006-ban is megközelítette a 10 százalékot a hazai össztermékhez (GDP) viszonyítva, és a köztes években is túllépte a fenntartható növekedés szempontjából ésszerű mértéket –, valamint eleget tegyen az Európai Bizottság 2004 óta folyó túlzottdeficit-eljárása során tett ajánlásainak. A fiskális stabilizáció első eredményei 2008 tavaszán már látszottak, csak hogy azok nem kívánt mellékhatásaként az ország gazdasági növekedése lelassult, az élet színvonal hanyatlott, a tartós egyensúlyt megalapozó reformok pedig kormányzati kompromisszumokba fulladtak, végül teljesen elhaltak.

„A kormánynak le kell küzdenie azokat a nehézségeket, amelyeket saját magának okozott” – utalt találóan a szociál-liberális koalíció előző négyéves ciklusában elkövetett hibáira és az azt követő kiigazítási kísérletre a konferencián Antal László. A néhány nappal korábban tartott népszavazást pedig Bokros Lajos azzal kommentálta: „a társadalmi szolidaritás paródiája, hogy a nyugdíjasok leszavazták a tandíjat, a diákok a vizitdíjat, és most mindenki örül, hogy senkinek nem kell fizetnie”. A fő kérdés akkor már az volt, vezet-e kiút ebből a helyzetből, s ha igen, merre.

A helyzetértékelésben tévedhetetlen Antal László a 2008-as konferencián úgy vélekedett, a magyar gazdaság potenciális növekedése lassul, nagy a veszélye annak, hogy teljesen leáll, netán hanyatlásba vált, ami az infláció felfutásával társulhat. Mondandójába nem kalkulálhatta bele, hogy a fél évvel később Magyarországra betörő pénzügyi cunami még a kormány akkori szolid növekedési prognózisait is elsodorja, és 2009-ben az ország 6–7 százalékos visszaeséssel szenved meg a krízist. Az a megállapítása pedig egyenesen látnokinak bizonyult, hogy a 2006-ban elkezdődött költségvetési kiigazítás – bár az egyensúlyi helyzeten valóban javított – nem tekinthető sikeresnek, mert nem járt az állami újraelosztás lényeges csökkentésével, így nem gyorsította, hanem visszafogta a gazdasági növekedést, szemben a sikeres stabilizációt végrehajtó országok gyakorlatával. Egy évvel később, immár a válság következtében kialakult kényszerhelyzetben a *Bajnai Gordon* miniszterelnök által vezetett kormány 2009-re és 2010-re összességében legalább ezermilliárd forinttal mérsékelte az állami kiadásokat, amire a szocialista párt elnöki tisztét is betöltő Gyurcsány Ferenc már nem vállalkozott (majd néhány héttel később pártvezetői

tisztségéről is lemondott). A Bajnai-féle megszorítások prociklikus jellegűek, céljuk, hogy a válság csillapodtával felpörgjön a gazdaság, ne a krízis előtti vergődés folytatódjon.

A túlméretezett államon kívül a lassulás egyik okának Antal azt tekintette, hogy Magyarországon a foglalkoztatást terhelő adók és járulékok elviselhetetlenül nagyok, és európai összehasonlításban kirívóan alacsony a tőkejövedelmek adóztatása. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy önmagában az adórendszer megváltoztatása nem csodaszer, hiába igyekeznek ezt sokan így beállítani; ha a költségvetési folyamatokat nem sikerül kontroll alatt tartani, az adóreform nem hozza meg az elméletileg várt eredményt. Idén tavasszal a kormány már nem mérlegelhetett: a szakmai konszenzusnak nagyjából megfelelő adó- és járulékcskéntéssel lefaragta a foglalkoztatás költségeit, ugyanakkor az egyensúly megtartása érdekében felemelte a forgalmi és jövedéki adót, és egy lóhalálában összeeskábált tervezettel bevezette a vagyonszálló adót. Utóbbiról az ellenzékben lévő Fidesz vezetői rögvést kinyilvánították, kormányra kerülésük esetén megszüntetik.

„Az új uniós tagországok többségére jellemző a politikai instabilitás, de egyetlen országban sem bénítja meg úgy a gazdaságot, mint Magyarországon” – fakadt ki a 2008-as konferencián Antal László, „nagy nemzeti hókuszpókusz” titulálva a politikai és közgazdasági közbeszédben tapasztalható összevisszaságot, a csodareceptek elszaporodását. „Az idő nem a fenntarthatóság javára dolgozik, hacsak nem gyorsítja a változások elkerülhetetlenségének felismerését” – e mondatokkal zárta a kötetben megjelent tanulmányt (amelyet halála után felesége, Mérő Katalin öntött végső formába). Az idő azonban a változásoknak dolgo-

zott, ami a válsággal elkerülhetetlennek bizonyult. Bár a nagy költségvetési elosztórendszerek – az oktatás, a társadalombiztosítás – átalakítása, az ingyenes, ám valójában adókból finanszírozott szolgáltatások részleges fizetőssé tétele, a co-financing a népszavazással lekerült a napirendről, a 2009 tavaszán hivatalba lépett Bajnai-kormány a szociális kiadásokat jócskán megnyírbálta. Egyes járandóságok értékét befagyasztotta, az állami szféra bértömegét úgyszintén, továbbá fazonigazítást hajtott végre a nyugdíjrendszeren is: előre meghirdetett korhátáremeléssel és a nyugdíjmelési mechanizmus megváltoztatásával könnyített valamit a következő évek társadalombiztosítási költségvetésén, összhangban az Európai Unió erre vonatkozó ajánlásaival. A Bokros Lajos által szorgalmazott szerkezeti reformok azonban elmaradtak.

Nagyon nagy az államadósság, a jövőt feléllő gazdaságpolitika folyik, az állami költségvetés szerkezete önmagában is a tartós növekedés gátjává vált – hangsúlyozta előadásában és a kötetben megjelent tanulmányában Bokros Lajos. Az összképet a rendszerváltó állam fejlődéstörténetébe ágyazva Muraközy László azal jellemezte, hogy az átmeneti társadalmakban a fejlődés iránya az államtól halad a piac felé, „nem a piac csiszolja az államot, mint a fejlett országok szerves fejlődése során, hanem fordítva, az állam formázza meg, hozza létre a piacot, bizonyos értelemben magához igazítva azt”. Meglehet, a Bajnai-kormány válságkezelés címén végrehajtott kiadáscsökkentő intézkedéseivel elkerülhető az államháztartás totális összeomlása, sőt az idei és a 2010-es deficit az egész európai mezőnyben kifejezetten szolidnak nevezhető, Bokros azonban nem érné be ennyivel, szerinte a növekedés beindításához a reformok kritikus tömegére van szükség.

Magyarországon a közjavakat, közszolgáltatásokat adókból és járulékokból finanszírozzák, nem a fogyasztás helyén és időpontjában, nem a mennyiséggel és minőséggel arányosan fizetünk értük; ebből adódóan állandósul a túlkereslet, a szolgáltatások színvonala pedig menthetlenül romlik – érvelt. Ezt azóta a tények szembeütően igazolják: az alig egy eurót meghaladó vizitdíj átmenetileg mérsékelte az orvos-beteg találkozók számát, ám a vizitdíjat megszüntető népszavazás óta az ismét nő, és az állami egészségbiztosítás így-úgy kikínlódott stabilitása újlag veszélybe került. Nem csupán emiatt, hanem mert továbbra sincs kapcsolat a befizetett társadalombiztosítási járulékok és a szolgáltatások, járadékok között, sem az egészségügyben, sem a nyugdíjrendszerben. Bokros pedig efféle reformokat, „államháztartási rendszer-váltást” szorgalmaz és vízionál, immár csaknem másfél évtizede.

„A tandíj eltörlése különösen fájdalmas” – utalt előadásában Bokros Lajos a referendumra, hozzátéve, ezt elsősorban azok szavazták meg, akik soha nem jutottak vagy jutnak be a felsőoktatásba. Politikai ellenállásba ütközött a Gyurcsány-kormány néhány, a közoktatást érintő reformja is, holott némiképp a bokrosi receptet követte. A kis iskolák összevonását, modernizálását, a tanárok kötelező óraszámának emelését heves érdekvédő és ellenzéki összűz fogadta. „Ha az iskola elmegy vagy megszűnik, elsorvad a falu” – ismeri el tanulmányában Bokros, ám hozzáteszi, ennél fontosabb társadalmi cél, hogy a feltörekvő nemzedék minden tagja jó minőségű közoktatásban részesüljön. „Reformokat csak ott tudnak végrehajtani, ahol a gazdaságpolitika valóságos partneri viszonyokra épít” – summázta a sikertelenség okait Antal László. Győrffy Dóra ehhez hozzáfűzte, hiteles kormányzás nélkül esély sincs a

reformokra, ennek hiányában a kormány próbálkozásai többet ártottak, mint használtak.

A reformok esetében az állampolgárok rövid távú áldozatokat vállalnak, hogy hosszú távon kedvezőbb helyzetbe jussanak, ám ha a politikai ígéretekben nem bíznak, erre nem hajlandók – szögezte le Győrffy Dóra, aki tanulmányában felvázolta a magyar gazdaságpolitika „kötségvetési ciklusait”: az egyes kormányok 1994 óta mindig a választási években produkálták a legnagyobb hiányokat. Az okokat arra vezette vissza, hogy alacsony bizalmi szintű környezetben a kormány osztogatással igyekszik szavazatokat szerezni, a túlköltekezés veszélyeivel a lakosság nincs tisztában, a politikai osztály pedig nem hajlandó az önkorlátozásra, nem hoz létre olyan intézményeket és szabályokat, amelyek kontrollálnák a költségvetési politikát, és nincs olyan külső erő sem, amely kikényszerítené a fiskális fegyelmet. Való igaz, 2009 őszéig nem volt ilyen... A bizalmatlanság, pontosabban az abból következő „szavazatszerző gazdaságpolitika” mintegy törvényszerűen nagy hiányt és egyensúlytalanságot eredményez, ami kikényszerítené a strukturális reformokat; a bizalmatlanság légkörében azonban a költségvetési kiigazítást nem kiadácsökkentő, az államháztartást tehermentesítő reformokkal, hanem sokkal inkább adóemelésekkel hajtják végre. Így fennmarad az alacsony foglalkoztatás, lelassul a növekedés, ami idővel újabb egyensúlytalanságot, a bizalmatlanság újratereztetését eredményezi – vázolta fel Győrffy Dóra a Magyarországra jellemző ördögi kört.

A fiskális fegyelmet kikényszerítő külső erők jelentőségét a rendszerváltást követő magyar gazdaságpolitika történetében aligha lehetne vitatni. *Horn Gyula* kormánya 1995-ben a latin-amerikai válság idején kényszerült a Bokros Lajos és

Surányi György nevéhez fűződő stabilizációs csomag elfogadására, hogy elkerülje a fenyegető államcsődöt. Az Orbán-kormány 1998-ban és 1999-ben az ázsiai, majd az orosz pénzügyi válság fenyegetettsége közepette hajtott végre költségvetési megszorításokat; ahogy a nemzetközi klíma javult, rögvest lazított is költségvetési politikáján. A 2002-es választások után Medgyessy Péter kormányfőnek és a hivatalában őt követő Gyurcsány Ferencnek a nemzetközi pénzbőség nyújtott fedezetet a túlköltekezésre. Gyurcsány Ferenc 2006-os választási győzelme után az Európai Unió túlzottdeficit-eljárása nyomására vállalta, hogy az államháztartás csaknem kétszámjegyű hiányát három éven belül 3 százalék alá szorítja, majd 2008 őszén a nemzetközi pénzügyi válság nyomására arra kényszerült, hogy még egyet húzzon a srófon. De mivel a visszaesés az akkor prognosztizálhatónál is súlyosabbnak bizonyult, a további megszorításokat már utódjára, a gyurcsányi politikával amúgy is elégedetlenkedő, nála radikálisabb Bajnai Gordonra hagyta. A válságra válaszul adott új gazdaságpolitikai kereteket – 2008 novemberében és 2009 márciusa között még Gyurcsány, majd Bajnai – már eminens külső tényezőkkel, így a magyar államot a csődveszélyből kimenekítő Európai Unió és a Nemzetközi Valutaalap szakértőivel együtt alakították ki.

A szavazatszerző gazdaságpolitika azonban nem magyar sajátosság. Debreceni előadásában Csaba László a balti és balkáni államokat vizsgálva arra hívta fel a figyelmet, „újfajta populizmus” van kialakulóban. Jellemzője a választók igényeinek közvetlen, kritikátlan kiszolgálása, függetlenül annak következményeitől. Az akadémikus 2008-ban még sokkoló láttelejét, amely szerint a balti, balkáni államok növekedése egyre inkább a fenntarthatatlanság jeleit mutatja – ne feled-

jük, honi berkekben az idő tájt még irigység tárgya volt Észtország vagy Románia száguldása – az eltelt egy esztendő látványosan igazolta. Ezekben az új uniós tagországokban a gazdaság gyors bővülését a belső fogyasztás hajtja, a növekedés önálló érték lett, a politika nem csillapítja a túlfűtött gazdaságot, a monetáris politika „kezét” pedig megkötötte, hogy a nemzeti valuták árfolyamát az euróhoz rögzítették – sorolta a sokasodó veszélyeket, hozzátéve, hogy a növekedést maximáló és az adókat minimalizáló politikának ezekben a kis, nyitott gazdaságokban nagy ára lesz. „Az kérdés lehet, hogy ki fizeti a révést, de az nem lehet kérdés, hogy a révéznek fizetni kell” – fogalmazott előadásában Csaba László. „A gazdaságpolitika néhány egyszerű szabályra redukálása és az összetettebb feladatok elhanyagolása csak rövid távú eredményeket hozhatott, s hozott is” – summázza később tanulmányában, amelynek nyomdába adásakor azt már a statisztika is igazolta, hogy e túlpörgetett gazdaságok motorja leáll. Azóta az is kiderült, hogy a válság következtében a két éve még kétszámjegyű növekedést produkáló balti országok némelyikére 2009-ben kétszámjegyű visszaesés vár.

Az idő leginkább Király Júlia mondanóját tette próbára. A Magyar Nemzeti Bank alelnöke előadásában professzionális biztonsággal vezette le, hogy az Egyesült Államokban 2007-ben kitört subprime-válság hogyan terjedt szét a bankrendszerben, miképp vezetett a pénzügyi piacok kiszáradására. Arra a kérdésre pedig, hogy ennek *crash* vagy *soft landing* lesz-e a vége, egyértelműen válaszolt: *long crash landing*... Mindazonáltal hozzátette, hogy Magyarországra ennek „kevés közvetlen hatása lesz”, ám a lehetséges közvetett hatásokat pontosan számbavette: az állampapír- és pénzpiaci zavarok begyűrűzését, a szűkülő likvidi-

tást, a kockázati felárak növekedését, a banki forrásköltségek megnövekedését.

Méltánytalanság lenne, ha a tények ismeretében, utólag szemrehányást tenénk, miért nem látta a maga teljességében a *credit crunch*-nak a honi reálgazdaságra áterjedő következményeit. Ne feledjük, a Lehman Brothers összeomlása, majd az A.I.G. biztosítómogul állami kimenekítése a csődveszélyből fél évvel később következett be. És még az azt követő október eleji napokban is rendre azzal csillapították a hangulatot az unió vezető politikusai, hogy Európát nem éri akkora sokk, mint az Egyesült Államokat. Sőt a nemzetközi szervezetek elemzései még 2008 végén is azt állították, a felemelkedő Európa viszonylag simán átvészeli a krízist, holott Magyarország már nyakig benne volt, és csak a 2009-es év első hónapjaiban váltottak hangot. Addigra már nyilvánvalóvá vált, hogy ezt a régiót éri a legnagyobb megrázkódtatás.

A Lehman Brothers szeptember 15-ei összeomlásával keletkezett tornádó október 10-e körül söpört végig a budapesti piacokon: a tőzsdei árak két nap alatt összeomlottak, az állampapírpiac beflagyott, a bankközi piac kiszáradt. Ilyen élménye a mai magyar közgazdász-értelmiségnek még nem volt, nem lehetett. „Pánik és irracionalitás (...) A likviditás nem mérséklődött, hanem eltűnt. A befektetők világát a kifektetők páni menekülése zúzta szét” – jellemezte a kötetben egy utolsó utáni fejezetben Király Júlia a post-Lehman időszakot. A fejlett országokban azonnal a GDP 5–50 százalékát kitevő bankmentő és stimuláló csomagokat raktak össze a kormányok, „kinyitották maguk fölött az esernyőt”, de a környezetükben lévő, hozzájuk kapcsolódó országok pénzügyi rendszerét védtelesenül hagyták – állapítja meg, feltehetően személyes tapasztalataiból is merítve. A védtelenség és sérülékenység láttán –

amiben, mint láttuk, a korábbi gazdaságpolitikai hibáknak is volt szerepük – a „kifektetőkké” vált befektetők menekültek, ahogy csak tudtak. Magyarország az elsők között került a forint gyengülésére, a részvényárfolyamok esésére spekulálók célkeresztjébe. A katasztrófával fenyegető helyzeten az Európai Unió és a Nemzetközi Valutaalap gyors beavatkozása enyhített valamelyest. E tekintetben éppen a magyarországi jegybanki és pénzügyi vezetők jártak az élen: Izland összeomlása után félretették minden aggályukat, azonnal riasztották a nemzetközi szervezetek vezetőit, köztük a Nemzetközi Valutaalap vezérkarát, és a gyors megállapodással modellt teremtettek más, hasonlóképpen sérülékeny országok számára is.

„Október második felében a jegybank és a kormány határozott közös fellépése – a fiskális program módosítása, jelentős piacépítő lépések, az alapkamat forintot stabilizáló radikális felemelése –, valamint a helyzetet speciálisan ismerő Nemzetközi Valutaalap és Európai Bizottság közösen összeállított stabilizációs hitelcsomagja a könyv nyomdába adásának időpontjában hatásosnak bizonyult. 2008 november elején az októberi válság enyhülni látszik. A nándorfehérvári csatát megnyertük. De meg kellene próbálni, most először a történelem során, a mohácsi csatát sem elveszíteni” – sóhajt fel Király Júlia, arra a történelmi tényre utalva, hogy bár 1456 júliusában a magyar csapatok a hódító, óriási túlerőben lévő török csapatokkal szemben diadalmaskodtak, 1526-ban, Mohácsnál azonban történelmi vereséget szenvedtek, ami 150 éves török megszálláshoz vezetett. Nem a csatát, a háborút kell megnyerni, tehetnénk hozzá, nem is ok nélkül: a könyv nyomdába adását követően, 2009 márciusában újabb spekulatív támadás söpört végig a feltörekvő-felzárkó-

zó európai országokon, nem kímélve a forintot sem. Ám akkor már a nemzetközi segítség megtette a hatását. Az azóta eltelt időszakban fokozatosan javult a nemzetközi klíma, ezt kihasználva áprilisban újrameződtek a magyar forintkötvény-kibocsátások, július közepén pedig a külföldi befektetők 1 milliárd euró értékben jegyezték az Államadósság-kezelő Központ által kibocsátott eurókötvényekből. Egy év szünet után, kicsit drágán, de mégis... Nyolc hónap elteltével először csillant fel a remény, hogy Magyarországot a nemzetközi pénzpiacról is finanszírozni lehet, nem csak a nemzetközi szervezetek hiteleivel.

A magyar eurókötvények iránti túlkeresletből és a kibocsátás sikerességéből kitetszik, a befektetők azt is méltányolták, hogy a magyar kormány az állami kiadások olyan erőteljes megnyirbálására szánta rá magát, amitől a fejlett országok kormányai egytől egyig visszariadtak, inkább elviselik saját államháztartásaik hiányának és államadóságaiknak irtózatos megugrását. Korábbi „bűnei” miatt a magyar gazdaságpolitika az ő útjukat nem választhatta. De hogy ez elég lesz-e a mohácsi győzelemhez is, ma még megjósolhatatlan.

FARKAS ZOLTÁN

Magyarul a gazdasági újságírásról

Terri Thompson–Lambert Gábor (szerk.): Gazdaság. Hogyan olvassuk? Hogyan írjunk róla? Hogyan értsük meg?

Akadémiai Kiadó 2009.

Létezik-e gazdasági újságírás Magyarországon? Szükség van-e gazdasági újságírók képzésére? Lehet-e tankönyvet-szakkönyvet írni magyarul a gazdasági újságírásról? A kérdésekre adott három igen válasz egy további kérdést szül: *Hogyan?* Erre ad feleletet az Akadémiai Kiadó és a Mathias Corvinus Collegium gondozásában megjelent *Gazdaság. Hogyan olvassuk? Hogyan írjunk róla? Hogyan értsük meg?* című kötet. A magyar kötet alapja a Columbia Egyetem kiadásában 2001-ben, *Terri Thompson* szerkesztésében megjelent *Writing about Business. The New Columbia Knight-Bagehot Guide to Economics and Business Journalism* című könyv. A magyar kötet nem az amerikai munka szöveghű fordítása, mivel egyrészt egyes fejezetek az eredeti műben kifejezetten az amerikai közönséghez szóltak, másrészt pedig a 2001-es legutóbbi kiadás óta igen sok változás történt a gazdasági életben; így új, kifejezetten magyar koncepciót kellett kialakítani. A magyar fejezetek szerkesztője, *Lambert Gábor* – a Figyelő senior szerkesztője – a magyar gazdasági élet neves szereplőit kérte fel a magyar sajátosságok jellemzésére. A kötet felépítésében az amerikai felosztás érvényesül: az eredetiből átvett tizennyolc fejezetet húsz magyar írás egészíti ki. Az angol nyelvű részeket a Mathias Corvinus Collegium hallgatói fordították, Kemény Gábor szakmai lektorálása mellett.

Miért állíthatjuk azt, hogy a magyar fejezeteket a területet különösen ismerő szakemberek írták? Az amerikai (Fed), az európai uniós (EKB) és a magyar (MNB) jegybank működéséről *Bod Péter Ákos*

– 1991 és 1994 között a Magyar Nemzeti Bank elnöke – tanulmányát olvashatjuk. A pénzügyi válságok közgazdaságtanáról a három egyetemen (BCE, DE, CEU) professzor, akadémikus *Csaba László* értelmezése szerepel a kötetben. *Szalay-Berzeviczy Attila* – a Budapesti Értéktőzsde elnöke 2004 és 2008 között – a BÉT-ről és a BUX-ról szóló fejezet szerzője. A médiagazdaságtan ismeretébe *Gálík Mihály* – korábban a Magyar Rádió vezető gazdasági újságírója, ügyvezető igazgatója, jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára – vezet be. A gazdasági újságírás gyakorlati tudnivalóiról a terület avatott, több díjjal is kitüntetett szereplői számolnak be: *Ács Gábor* (Világgazdaság, Napi Gazdaság, Figyelő, Est FM, Radiocafé 98.6, Echo TV), *Boronkay Tamás* (Világgazdaság), *Dankó Ádám* (MTI), *Rádi Antónia* (HVG), *Weyer Balázs* (origo). További magyar szerzők: *Madár István, Benczes István, Bartók István, Vigvári András, Reszegi László, Csáki György, Fóris György, Mucsányi Marianna, Zsolt Péter, Simon Éva, Martin József Péter.*

A *Gazdaság* kötet hat nagy tematikus elemből épül fel: a gazdaság megközelítésében először a makroszemlélet, majd a mikroszemlélet érvényesül, ez után a szerzők azt vizsgálják, milyen szerepet töltenek be a gazdaságban a pénzügyek, a világpiacok, miképpen kapcsolódik a gazdaság az újságíráshoz és a médiaszabályozáshoz. A makrogazdasági megközelítés a gazdaság nagy összefüggéseit tisztázza: milyen kapcsolat van a növekedés, a foglalkoztatás és munkanélküliség, az infláció, a külkereskedelem alakulása,

valamint az államháztartás és a költségvetés között. A *mikroszemlélet* a vállalatirányítással, az üzleti vállalkozások szervezétével, a magyar és európai vállalatok specifikumaival foglalkozik, valamint bevezet a számvitel és a pénzügyi kimutatások alapfogalmaiba is. A *pénzügyi* tematikus egység középpontjában a tőzsde (Wall Street, BÉT) működése áll, ezt követi a különféle pénzügyi eszközök és ügyletek (részvények, kötvények, derivatívák, hedge fundok) jellemzése. A *gazdaság és a világpiacok* a címe a negyedik témakörnek, amelybe a nemzetközi gazdaság alapfogalmain túl bekerült a globalizmus, a különféle nemzetközi gazdasági intézmények (mint a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap), illetve az Európai Unió bemutatása is.

Az utolsó két egység foglalkozik az eddigi fejezetekben taglalt gazdasági fogalmak felhasználásával, a gazdasági újságírás elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Ha a tartalomjegyzékre tekintünk, úgy érezhetjük, hogy a szakterület avatott képviselőitől kérünk interjút a gazdasági újságírásról: Mi vezet egy hírügynökséget? Hogyan értelmezzük a számokat és a statisztikákat? Hogyan dolgozzuk fel a tényeket, ha egy vállalatról írunk? Honnan szerezzünk információt a gazdasági újságíró? Hogyan szólaltassuk meg interjúalanyainkat?

Az ötödik témakör a korábbiaknál is olvasmányosabb: számtalan példa teszi életszerűvé a gazdasági újságírás háttér munkáját. A gyakorlati adatgyűjtés lépéseit bemutató fejezet (Rádi Antónia, 236–256. oldal) szinte Ariadné fonalaként vezet ki minket az információk labirintusából. Nem csupán az írott sajtó (leendő) képviselői kapnak fogódzót a kötettől, hanem a televíziós és a digitális sajtó szerkesztői is. A kötet záróegysége jogi, etikai, médiaszabályozási kérdéseket tárgyal.

Példaként az amerikai fejezetek közül a legfontosabb közgazdasági elméleteket

röviden, érthetően összegző fejezetet (S. L. Bachman, 38–49. oldal) mutatom be, amelyet summázatként akár a közgazdaságtan történetét ismerők is haszonnal forgathatnak. A rövid, egy-két bekezdésnyi ismertetések segítenek felidézni a közgazdaságtudomány nagy alakjainak elméleti alapvetését (pl. *Adam Smith, David Ricardo, John Maynard Keynes, Milton Friedman*), a szakkifejezéseket érthető formában magyarázzák el (pl. *láthatatlan kéz, komparatív előnyök, munkaérték-elmélet, dialektikus materializmus, keynesizmus*).

Aktualitása miatt különös figyelmet érdemel a válság közgazdaságtanát elemző fejezet (Csaba László, 49–56. oldal). Ugyancsak ide sorolható a 2008-as pénzügyi világválság okait elemző egység (Ács Gábor, 184–190. oldal), amely az amerikai jelzáloghitel-piacok működése kapcsán olyan közhasználatú, de nem mindenki által értett fogalommal ismeret meg, mint az *OAD-modell* (originate and distribute: keletkeztető és szétterítő modell), a *NINJA-k* (no income, no job, no asset: jövedelem, munka és vagyon nélkül hitelért folyamodók), valamint a *CDO* (collateralised debt obligation: fedezett adóssághitelezvény). Ezt a két fejezetet (is) mindenkinek ajánlom, aki át szeretné látni, miképpen lehetséges az, hogy az amerikai hitelpiac nem megfelelő működése az egész világra kiterjedő válságot okozhatott.

A harmincnyolc fejezetnyi anyaghoz egy bőséges, alapos, jól használható szöveget csatlakozik. A közel ötvenoldalas, ábécérendbe szedett gazdasági minilexikon akár önállóan is megállná a helyét: rövid, de velős meghatározásai kétség esetén gyors, biztos segítséget nyújtanak.

Az amerikai minta követése egyrészt előnyére vált a munkának, másrészt viszont hátránya is származik a könyvnek ebből. Kezdjük ez utóbbival: a gondos

szerkesztői munka ellenére is maradtak az amerikai angolból fordított fejezetekben magyar szempontból kevésbé vagy nem releváns részletek, továbbá előfordulnak ismétlődések is (például az első és második fejezetben a legfőbb gazdasági fogalmak ismertetésekor háromszor esik szó a gazdasági növekedés mutatószámairól, illetve a munkanélküliségi-foglalkoztatottsági mérőszámokról). Természetesen – és ez már a kötet erénye – az alapos olvasónak nem jelent problémát felismerni, hogy az első említéskor általánosságban ismertetik e fogalmakat, a második és harmadik, részletesebb kifejtés pedig az amerikai, illetve a magyar specifikumokra koncentrál. Alapvetően a kötet különlegességét is ez a kettős, kontrasztív szemlélet jelenti: az amerikai (vagy globális) viszonyok ismertetése után következik a magyar fejezet. Az összehasonlítást elősegítik az amerikai szövegekbe ékelt szerkesztői utalások.

A *Gazdaság nyelvezete* – a szerkesztő és a szerzők törekvése nyomán – közhírhelyű, követhető, sőt bizonyos témáknál kifejezetten olvasmányos. Az oldott hangvételt akár hasonlatok, allegóriák is elősegítik. Különösen tetszett az amerikai jegybank, a Fed működésének bemutatásakor előforduló mitológiai példa, amellyel a Fed korábbi elnökhelyettese azt magyarázza el, miért fontos a monetáris politikában a hosszú távú időhorizont, az előregondolkodás: Odüsszeusz „tudta, hogy csak akkor érhet el jobb hosszú távú eredményeket, ha odakötözi magát az árbochoz, még akkor is, ha rövid távon ezt nem érezte jónak” (*David M. Wessel*, 77. oldal). Szinte sztoriszerűen olvasható az 1997–98-as ázsiai válság kialakulását és a globalizált világba való begyűrűzését tárgyaló fejezet (*Stephen H. Dunphy*, 177–183. oldal).

A kötet külső megjelenése nagyon igényes: mérete kezelhető, akár kézítés-

kába is elfér, bármikor előkapható, ha a (gazdasági) újságírónak hirtelen utána kell néznie egy speciális témának vagy fogalomnak. Borítója fiatalos: a fekete-féhér-szürke színek dominálnak rajta, három női árnyalak pólóján látszik a piros felirat: I ♥ GAZDASÁG. A tartósságot, gyakori forgathatóságot biztosítja a kemény borító, viszont kézikönyvhöz viszonyítva túlzottan vékony, ezáltal sérülékeny a belívek papírja. A kötet olvashatóságát a Times típusú, talpas betű, átláthatóságát a megfelelő fejezetcímek és alcímek alkalmazása biztosítja. Zavaró viszont a gépelési, illetve helyesírási hibáknak az Akadémiai Kiadótól szokatlan mennyisége. Bízom benne, hogy a kötet további kiadásai során ezt sikerül orvosolni, és a könyv tartalmi profizmusához méltó lesz nyelvi megformáltsága is.

Kinek szánja a kiadó és kinek tudom recenzensként ajánlani ezt a Magyarországon hiánypótló kötetet? Olyan bölcsész és/vagy kommunikáció szakos hallgatóknak, valamint újságírók szakirányon tanuló főiskolásoknak, akik gazdasági előképzettség nélkül a gazdasági újságírás területén kívánnak vagy tudnak elhelyezkedni – ők tankönyvként forgathatják a kiadványt. Újságíróknak, akik a lifelong learning keretében szakmailag fejlődni szeretnének, illetve közgazdászoknak, akik meg akarnak ismerkedni a szakterületükkel foglalkozó újságírók tevékenységével. Avagy *Réti Pálnak*, a HVG korábbi főszerkesztőjének a kötet hátsó borítóján olvasható megfogalmazása szerint: „Aki meg akarja tudni, hogyan kell a gazdaságról írni, tekintse ezt a könyvet kötelező olvasmánynak; aki úgy csinál, mintha tudná – olvasgassa titokban.” Ezenkívül mindenkinek, aki akár egy értelmiségi beszélgetés során érdemben hozzá szeretne szólni a gazdasági témákhoz is.

Ingyenvilág, avagy Bertrand reinkarnációja
Chris Anderson: Ingyen! HVG Kiadó, Budapest 2009.

Minden valamire való közgazdaságtan tankönyv a *nincs ingyenebéd* állítással kezdődik. Ez, egy pénzelméleten nevelkedett személy számára amolyan ólomba öntött, megkérdőjelezhetetlen hittétel. Erre fel ott a Google számtalan ingyenes szolgáltatása, egy csomó ingyenesen letölthető iPhone alkalmazás, sőt még tévéhez, bútorhoz, konyharuhához is egyszerűen hozzájuthatunk ingyen, ha jó helyre kattintunk, például a FreeCycle honlapjára. Úgy tűnik, sikerült rendesen keresztbe tenni az évszázados elméleti építménynek. Mintha a virtuális világ az ingyenesség tejjel-mézzel folyó Kánaánja lenne, maga a fogyasztás paradicsoma: ingyen zene a Pandorán, ingyen videó a YouTube-on és ha időközben telefonálni szottyanna kedvünk, akkor ott van egy nagy rakás internetes telefonszolgáltató. És ez nem minden, a sor napokig folytatható lenne. Igen tudom, a szkeptikusok máris a homlokukat ráncolják, hogy azért álljon meg a menet, ez, ha nem is hazugság, de legalábbis marhaság. Rendben, talán úgy tűnik túloztam. Akkor mindezt egy kissé másként: annyira olcsó, hogy azt már lefelé illik kerekíteni.

Chris Anderson a *Hosszú farok* című könyve után másodszorra is belegázol a közgazdászok lelki világába. A *Wired* magazin főszerkesztője az *Ingyen!*-ben erre a felháborítóan szemtelen ingyenességre épülő árképzést vesézi ki, nem is akárhogy. Olyan pazar módon sorakoztatja fel az ingyenességet alátámasztó érveket és példákat, hogy szégyenünkben már-már azt sem tudjuk, hogy piruljunk vagy ujjongjunk. Szembesülnünk kell azzal, hogy *a bitek világa* tényleg másként működik, mint a newtoni fizika. Itt már nem arról van szó, hogy cseles marketinges

húzásokkal, az örökzöld *egyét fizet kettőt kap* szlogennel, vagy ingyenes termékmintákkal rászédjük a vevőt, hogy villámgyorsan zsebébe nyúljon, itt már a képlet is más. Nem, nem a világmegmentő egyetlen kockaagyasainak nagylelkűségéről, vagy a túlvilágba vetett hit által vezérelt magatartásról van szó. Ez szintiszta közgazdaságtan.

Minden a tranzisztorttal kezdődött. Míg fél évszázada ezért a jelmodulációra alkalmas kütyüért 10 dollárt is kifizettek, ma már ezt a dollárcent százezredénél is kevesebbet dobálják utánad. A chipekbe pedig nem kell más, mint jó sok tranzistor. És itt jön a képbe *Joseph Bertrand*. 1883-ban rossz nyelvek szerint félig gúnyolódásból odafirkantott egy másik franciának, *Cournot*-nak, azzal, hogy feltételezése szerint a vállalatok kulcskérdése egészen más, mint amit a francia matematikus közel ötven évvel korábban gondolt. A vállalatok ugyanis nem arról döntenek, hogy mekkora mennyiséget lenne érdemes termelni a látástól vakulásig tartó versenyben, vigyázva, nehogy oly sokat, ami végül telítettséghez vezet, amitől az árak akkorát zuhannának, hogy hallani lehetne, hanem, hogy milyen áron lenne okos dolog értékesíteni a megtermelt terméket. Ezzel a trükkös változtatással Bertrand olyan modellre talált rá, amit több mint egy évszázadon át paradoxonnak tekintettünk. Olyan mértékben tűnt valószínűtlennek a modell egyensúlyi kimenetele, hogy más megoldás után kellett nézni a piacok formális leírására. Bertrand állítása nem volt más, mint hogy a vállalatok az irdatlan verseny következtében egymás alá ígérve végül nulla profitot realizálnak, hiszen a piaci ár a határköltséggel lesz

megegyező. Ma azonban a gyorsabb, jobb, olcsóbb virtuális térben költség-szempontról minden a nullához konvergál. Következmény? Igen, valóban, ott, ahol az árnak kellene lennie, egy nagy lyukat látunk. Manapság a Bertrand-verseny annyira kiteljesedik, hogy maga Bertrand is elcsodálkozna.

Azért nem kell megijedni, csak a közgazdaságtan tankönyvek első tizenöt fejezetét kell olvasás nélkül átugrani. Nem az ingyenebéd megkérdőjelezéséről van szó, csak a friedmani ígét kell átírni a bitek világára. Az ebédért fizetni kell, ha nem is nekem, akkor annak, akinek érdekében áll engem megetetni. Egyszerűen arról van szó, hogy a profithoz vezető út nem egyenes, az ok-okozat meg a feje tetejére állt. Ma már nem újságot árulunk az olvasóknak, hanem olvasót a hirdetőknak. Éljen a kétoldalú piac. A közgazdászok egy évtizede rájöttek, hogy nem a tankönyvi mintákat kell követni az internetes árképzésben. Az internet meg mindent összekuszál. Áruld ingyen a terméked, hogy azzal még több pénzt keress. *Varian* volt az első, aki formába öntötte az információs piacok elméletét. Neki bejött. Ma a Google vezető közgazdásza.

Hogyan versenyezhetünk az ingyenességgel? A Google bebizonyította, hogy az interneten is érvényesülnek azok a hálózati hatások, amelyek a Microsoft termékeit odahegesztették számítógépeinkhez. Ahogy a Microsoft megszédte magát kartondobozokba csomagolt műanyaglemezek eladásával, úgy tollasodik a Google is. Az ingyenesség eme Robin Hoodja 2008-ban nagyobb profitot realizált, mint az USA összes autógyára és repülőtársasága együttvéve. Lássuk be, azért ez nem semmi. A semmiből aranyrudakat varázsolni valódi művészet. És nem csak a Google a modern alkímia magányos farkasa. De hogy lehetséges, hogy ez az óriás törpe-

ként viselkedik árképzésében? Hiába, már a monopólium sem a régi.

Kezdetben a kalózkodás miatt mártírtáncot járó könyv- és zenei kiadók is kezdik belátni, hogy a kalózkodóknak a legjobb marketingesek. Az ingyenesség még jövedelmezőbbé teszi azt, ami fizetős. A befutott *Coelho* például úgy került – már ki tudja hányadszorra – az eladások legelejére, hogy rajongónak álcázva magát saját könyvének a Bittorrentről le-töltött kalózverzióját nyilvánossá tette honlapján. Az eladások az egekbe szöktek. És ezt a trükköt egyre többen alkalmazzák a Monty Pythontól kezdve a percekig Istenként magasztalt kínai hipersztár Xiang Xiang-ig. És ez nincs másként az *Ingyen!* esetében sem. Vélhetőleg az sem véletlen, hogy Chris Anderson könyve is jogi következmények nélkül, ingyenesen letölthető holnapjáról. Én magam is buzgón kattintottam a vétel gombra és vásároltam meg a nyomtatott verziót a .pdf olvasása után, amit melleleg „ingyenesen” szállítanak majd ki. Az, hogy közben a *Hosszú farkok* is landolt a kosárban, már csak a véletlen játéka.

A kritikusok szemmeresztve a bakugrásokat hangsúlyozzák. Azonban az *Ingyen!* üzenete egyértelmű: az ingyenesség már nem holmi ábránd, az maga a valóság, ami megköveteli, hogy alaposan átgyúrjuk árképzésünk minden porcikáját. Ha valami ingyenes, nekünk még ingyenebbé kell válnunk, hogy azon „kevesek”, akik a zsebükbe nyúlnak ezért a látszólag ingyenes akárméért, jó mélyen tegyék mindezt. Legyünk radikálisak árképzésünkben. A Microsoftnak két évtizedig tartott megérteni az ingyenesség fenyegető vagy éppenséggel lehetőséget kínáló erejét. Időközben egy sereg nyílt forráskódú szoftver kezdte szorongatni. Így kell ezt csinálni. Ez már nem hókuszpókusz, ez a freemium világa.

BAKÓ BARNÁ

Az európai kormányzás esélyei és a pénzügyi válság

Forgács Imre: Mégsem éjjeliőr?

Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

A könyv témaválasztása időszerű és közérdekű. Nevezetesen az állam gazdaságpolitikai és társadalompolitikai szerepvállalása a modernizáció jelenlegi szakaszában, különös tekintettel az átfogó pénzügyi válság következményeire és követelményeire. Forgács Imre munkája két, stratégiai fontosságú problémakört elemez. Az egyik az állam szabályozó és ellenőrző funkciójának alakulása az elmúlt évtizedek átfogó közigazgatási reformfolyamatában, a másik problémakör az Európai Unió közpolitika-alkotás (döntéshozatal és megvalósítás) sajátosságainak alakulása az átfogó jogi és intézményi reformok tükrében.

A szerző megállapításai a nemzetközi szakirodalom sztenderd és időszerű eredményeinek széles körű ismeretén alapulnak. Elsődleges értéke, hogy nemcsak megismerteti a hazai szakmai közvéleményt az új tudományos felismerésekkel, hanem a gazdasági-társadalmi folyamatok átfogó és egy-egy speciális területére kiterjedő értékelő elemzéseivel megerősíti azok relevanciáját.

A könyv különleges értéke, hogy nem egyszerűen a pénzügyi válság következményeként kialakult konjunktúrális jellegű problémakörrel foglalkozik (ez a könyv címének félreértése lenne), hanem olyan stratégiai és komplex kihívással, amelyre a modern társadalmak több évtizedes, folyamatos reformstratégiákkal válaszoltak és válaszolnak. Ez a folyamat – habár több mint két évtizede kezdődött – még mindig nyitott, és a pénzügyi válság a meglevő gazdasági és társadalmi problémákat nem okozta, hanem éles megvilágításba helyezte azokat. A szerző megerősíti, hogy ezekben

a stratégiai ívű reformfolyamatokban, amelyekben a modern országok különböző reformpályákon indultak el, olyan konvergencia érvényessége rajzolódik ki, amely az állam szabályozó-ellenőrző funkciójának megerősítése irányába mutat.

A szerző által felvázolt történeti folyamatban a reformok kiindulópontja a klasszikus weberi modell volt, amelyben a fő jellemző, hogy a közpolitika megvalósításának egész folyamata (döntéshozatal és megvalósítás) egy helyen, méghozzá monolitikus, nagy közigazgatási szervezetekben zajlik.

A második szakaszban – 1980–1995 között – végbemegy a közpolitika-alkotás különböző funkcióinak szétkapcsolódása. A stratégiaalkotást, a programok tervezését elválasztják a megvalósítástól, amely ettől független szervezetbe kerül. A megvalósítás a közintézmény, a magánvállalkozás, a civil szervezet vagy azok kombinációinak feladata. Az értékelést pedig erre specializálódott, ezzel a feladattal megbízott intézmények is átvehették, és át is vették. Ezt a változtatást avval indokolták, hogy a közpolitika-alkotás különböző funkcióinak – döntéshozatal, megvalósítás, értékelés – intézményesített szétkapcsolása két fontos következménnyel jár:

- növeli a hatékonyságot,
- növeli a közintézményi rendszer alkalmazkodóképességét a gazdasági-társadalmi környezethez.

A második szakaszban tehát komplex folyamat zajlott, amelyben:

- egyrészt végbement a szervezeti osztódás; autonóm és félautonóm szolgáltató szervezetek jöttek létre,

- másrészt szétkapcsolták egymástól a közpolitika-alkotás különböző mozzanatait.

Az egyes országok eltértek abban, hogy a hierarchikus típusú mechanizmusok és a piaci típusú mechanizmusok milyen fajta kombinációját alkalmazták. Ezen a ponton is érvényes, hogy Új-Zéland állt a kontinuum egyik végén a piaci típusú mechanizmusok dominanciájával, és Németország állt a kontinuum másik végén a hierarchikus típusú mechanizmusok dominanciájával.

Az 1995-től kezdődő harmadik szakaszban – a tapasztalatok elemzése alapján – arra a következtetésre jutottak, hogy a végbement változtatások csak akkor hasznosak, ha a közintézmények között megfelelő szintű a koordináció. Úgy értékelték, hogy a koordinációs kapacitás hiányos. Ezért a harmadik szakasz fő jellemzője, hogy a hierarchikus típusú mechanizmusok és a piaci típusú mechanizmusok mellett kiépülnek a hálózati típusú mechanizmusok is. A koordináció erősítése érdekében egyes országokban a hierarchikus típusú mechanizmusokat is átalakították (például minisztériumi holdingok a flamand kormányzatban, megaminisztériumok Ausztráliában). Még a piaci típusú mechanizmusok dominanciáján alapuló új-zélandi közigazgatási rendszerben is erősítették a koordinációs típusú mechanizmusokat. Például a belső információs hiányosságok kiküszöbölésére létrehoztak új hálózatot (*Strategic Result Areas*). Kanadában olyan pénzügyi koordinációs eszközöket alkalmaztak, mint a konszolidált költségvetés és számvitel.

A szerző megállapítása szerint az egyes modern országok – különböző időzítéssel és dominanciával – bizonyos szinten egységes pálya irányába haladnak. A pálya kiindulópontja a hierarchikus típusú mechanizmusok bázisán

nyugvó rendszer, amely a piaci típusú mechanizmusok alkalmazásának hatására olyan új közintézményi rendszerré alakul át, amelyet három típusú mechanizmus együttes alkalmazása alapoz meg. Ezek a *hierarchikus*, a *piaci* és a *hálózati* típusú koordinatív mechanizmusok.

A szerző elemzéseinek következtetése, hogy a pénzügyi válság követelménye a hálózati koordináció további erősítése. Vagyis a reformlépések sorozatának lényegi törekvése a közszolgáltató rendszerek és szervezetek olyan alapvető átalakítása, amely jelentősen megnöveli a hatékonyságot, az eredményességet, az alkalmazkodóképességet és az innovációs kapacitásokat. Megtöri a szolgáltatási monopóliumokat olyan versenykörülmények kialakításával, amelyben az állami, a magánszféra és a civil társadalom szolgáltató szervezetei versenyeznek. Ezzel párhuzamosan növeli az állam szabályozó és ellenőrző szerepét. Ez szükséges is, mert állami szabályozás és ellenőrzés nélkül a versenykörülmények nagyon könnyen a szolgáltatások minőségi színvonalának süllyedéséhez, avagy új típusú magánmonopóliumok kialakulásához vezethetnek.

A könyv másik súlypontja az *európai kormányzás* esélyeinek taglalása. Az intézményi reformok részletező igényű áttekintése meggyőzően bizonyítja, hogy az EU sem nem kormányközi szervezet sem nem szupranacionális állam; sem nem államszövetség, sem nem szövetségi állam. Az EU mindegyik politikai szervezettípus jellemzőit tartalmazza. Kétségtelen, hogy egyfelől az EU kormányközi egyeztetéseken alapuló döntéshozatali folyamatot működtet, de ez az egyeztetés beleágyazódik egy olyan folyamatba, amelyet a transznacionális társadalom felerősödése, a szupranacionális szervezetek integratív szerepének növekedése és a szupranacionális szabályok számá-

nak növekedése jellemez. Ezt sokan olyan elnevezésekkel fejezik ki, hogy az EU „újközépkori”, „posztmodern” vagy éppen „posztszuverén” képződmény. Ez azt jelenti, hogy a kibontakozó-felerősödő Európai Unió nem illeszthető be a hagyományos politikai szuverenitástípusok közé. A szerző érzékelteti, hogy az EU diffúz és egymást nemegyszer átfedő jogosultságokat tartalmaz. Az EU lehet, hogy jobban megérthető funkcionális, mintsem területi alapon. Ez azt jelenti, hogy az egyes közpolitikai területeken más-más jellemzőket mutat.

Vagyis konzisztens elméleti magyarázat nem létezik az EU működésére, mert tevékenysége ehhez túlzottan fluid és komplex. Az EU állandó átalakulásban van. Ezért az EU-t *inkább folyamatként, mintsem konszolidált intézményként* lehet megérteni. Az EU teljesen unikális nemzetközi intézmény, amelyet nem egy központ irányít, hanem folyamatos, „kísérleti” jellegű átalakulásban van.

Az EU – *Jacques Delors* szerint – „olyan objektum, amely politikailag nem határozható meg”. Az EU különleges sajátosságát talán a „governance” kategória fejezi ki a legplasztikusabban. Ez azt jelenti, hogy az EU a „stakeholderek” bevonásával, azaz a döntésekben érdekelt államok, régiók, városok, társadalmi csoportok, civil szervezetek és állampolgárok bevonásával, a velük történő érdemi egyeztetéssel működött. Ez az egyeztetés több szinten történik és alapvetően koordinációt jelent. Ebben az értelemben *James March* és *Johan P. Olsen* az EU működését inkább a kertész, mintsem a mérnök tevékenységéhez hasonlítja.

A szerző kimutatja, hogy az *egyeztetések* szerepe alapvető fontosságú az Európai Unió politikai kultúrájában. Az Európai Uniót ebben az értelemben úgy jellemzik, mint „az egyeztetések rendjét”, mint „a többszöri egyeztetés integrált

rendszerét”. Az egyeztetések központi szerepe nyilvánvaló a közpolitikai programalkotásban és az igazi probléma az, hogy melyek a főbb jellemzői az egyeztetési folyamatoknak? Az egyik felfogás szerint az egyeztetési folyamat fő szereplői a kormányzatok, amelyek meghatározzák az egyeztetési folyamatok tartalmát és eredményét. A másik felfogás az EU-szintű egyeztetések informális jellegét és az egyeztetési folyamatok szereplőinek sokszínűségét hangsúlyozza. Ez a felfogás a kormányzatok mellett kiemeli a lobbyszerőket, a szakértőket és a civil szervezetek szerepét, valamint a Bizottság és az Európai Parlament szupranacionális befolyását.

Az EU-egyeztetések általános jellemzője, hogy „is-is”, nem pedig „vagy-vagy” típusúak. Kétségtelen, hogy a formális kormányközi egyeztetéseket kiegészítik az informális hálózati egyeztetések. Ugyanakkor az egyeztetések karaktere változik, a döntések természetétől és körülményeitől függően. A történelmi jelentőségű és átfogó *maastrichti egyezmény* például alapvetően kormányközi egyeztetés eredménye, ugyanakkor egy-egy közpolitikai területre vonatkozó döntésben az informális mozzanatok és a hálózatok szerepe meghatározó, amint ezt a szerző számos helyen meggyőzően bizonyítja. Az egyeztetések további jellemzője, hogy olyan folyamatokat alkotnak, amelyekben egyes döntéshozatali folyamatok egyeztetésének eredményei újabb egyeztetési folyamatok indítékai. Vagyis az egyeztetési folyamatok az EU-ban folyamatosak és vég nélküliek. Természetesen a döntések egy részénél az egyeztetések nem húzódnak el, ezért a konszenzusok mellett többségi döntések is szükségesek.

Nyitott probléma – és a könyv megállapításainak logikai energiája hozzásegít a probléma megfogalmazásához – hogy a

jelenlegi magyar politikai feltételek közegében az állam szabályozó és ellenőrző funkciójának erősítése, az Európai Közigazgatási Tér adminisztratív irányelveinek érvényesítése valamint a „governance”-típusú irányítási-igazgatási modell irányába történő elmozdulás mennyiben lehetséges. Ezen a ponton olyan hátráltató tényezők hatását kell figyelembe venni, mint

- a liberális demokrácia kibontakozásakiteljesedése „befagyott” a képviseleti demokrácia deviáns formájának szintjén;
- a konszenzuális demokrácia helyébe – már évek óta – a konfrontatív demokrácia lépett. A pártok közötti versengés – amely, a liberális demokrácia egyik lényegi ismérve – olyan mértékben élesedett, hogy a politikai rendszer fragmentálódott állapotba került. Ez csökkentette a politikai rendszer teherbíró képességét, problémaérzékenységét. A fragmentálódás „belterjes” politikai életet eredményezett, amelyben a politikai rendszer szereplői önmaguk számára találják ki a problémákat. Úgy pingpongoznak, hogy egymásnak magas labdákat adnak fel, amelyet a másik fél sokszor már le sem üt. A politikai rendszer kardinális problémái a társadalom számára többnyire periférikusak, a közvélemény rezonanciája ezért alacsony szintű a politikai élet eseményeire. A társadalom passzivitása növekvő, amely a „belterjes” politizálás számára – rövid távon – ugyan kedvező társadalmi terepet teremt; hosszú távon viszont társadalmi erózió vagy robbanás a következménye.
- A részvételi demokrácia jogi-intézményi mechanizmusai rendszertelenül működnek és kiüresedtek, az integratív funkciót betöltő politikai intézmények (szakszervezetek, szakmai kamarák, egyházak) nem képesek a politikai rendszer fragmentálódását ellensúlyozni.
- A civil szervezetek nem rendelkeznek elegendő erővel ahhoz, hogy a képviseleti demokráciát participatív irányba készítsék-kényszerítsék. Sőt! A civil dialógus elégtelensége és a kiépülő politikai patronázs a civil szervezetek körében kettősséget alakított ki. A civil szervezetek egy része egyre kevésbé kapcsolódik a civil társadalom törekvéseihez, és egyre erőteljesebb a pártfüggettség. Sokszor az állami támogatás ára a pártoktól történő függőség szintjének növekedése. Ez azt eredményezi, hogy a közpolitikai döntéshozatalban a civil szervezetek másodrendű, kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek.
- A jogállam (Rechtsstaat) *jogi-intézményi keretei* ugyan kialakultak, de a mindennapi működésben súlyos hiányosságok mutatkoznak, amelyek kifejeződnének a hatalmi ágak elválasztásának fogyatékoságaiban, a végrehajtó hatalom dominanciájában. Többpárt-államiság, politikai patronázs és kliensrendszer van kiépülőben, amelynek megjelölésére a liberális demokrácia helyett, a „demokratura” kifejezés tűnik adekvátnak. Mindez kifejezésre jut a közpolitika-alakítás hitelességének és kiszámíthatóságának hiányosságaiban.
- A közintézményi menedzsmentreformok olyan ideológiai előfeltevéssel kapcsolódtak össze, hogy a magánintézmények eleve hatékonyabbak és eredményesebbek a közintézményeknél. Ezt a gyakorlat még sehol sem igazolta a modern világban, mert a reformok lényegi hajtóereje éppen a többszereplős verseny. Az is bebizonyosodott, hogy a közintézményi monopólium a közszolgáltatások hatékonyságát korlátozó tényező, de magánmonopóliummal történő helyettesítése semmilyen hatékonyságfokozó követke-

ménnyel nem jár. Ráadásul a piaci mechanizmusok fölényének feltételezése figyelmen kívül hagyta a közszolgáltatások lényegi természetéből következő érték-orientáltságot, és a nyitottság, átláthatóság valamint elszámoltathatóság követelményét, amely liberális demokráciákban alapvető jelentőségű. Nem véletlen, hogy a fenti alapelvek az Európai Unióban, az Európai Közigazgatási Tér alapvető adminisztratív irányelvei.

Forgács Imre munkája – a korlátok áttekintése után – számos értékes támpontot szolgáltat egy *magyar modernizációs stratégia* kidolgozásához és érvényesítéséhez. Olyan stratégiához, amelyben az első követelmény, hogy a közigazgatás és a közszolgáltatások modernizációjában a piaci szemlélet és módszerek érvényesítése nagy fontosságú tényező. A piaci kényszereknek és nyomásnak egyetlen közigazgatási-közszolgáltatási rendszer sem állhat ellen. A második követelmény, hogy a közigazgatás modernizációja és a közintézményi szolgáltatások modernizációja nem választható el egymástól. Alapvető közigazgatási követelmény a közintézmények szolgáltatásszerű működtetése, az erősödő szabályozás és az ellenőrzés. Ez azt igényli, hogy a szolgáltatási kritériumok érvényesítésével a közintézmény belső szervezetét és működését is át kell alakítani. Ebben a folyamatban a célok megvalósításához a köztisztviselők és a politikusok között *stratégiai szövetség* megkötése szükséges. A köztisztviselők nem tudnak előrehaladni a politikusok segítsége nélkül, ugyanakkor a politikusok csak hangzatos – rövid távon ugyan még szavazatokat is hozó – ideológiák hangoztatásának zsákutcájába kerülhetnek a köztisztviselők támogatása nélkül. Vagyis a gazdasági, társadalmi és politikai kihívásokkal együttesen kell szembenézniük.

Minden egyes új európai uniós tagországnak ki kell alakítani saját közigazgatási-közszolgáltatási rendszerét, figyelembe véve az adottságokat, a nemzeti hagyományokat, a szociális kohézió és a kooperatív politikai kultúra erejét és gyengeségeit. Magyarország az 1990-es években meghaladta a pre-weberiánus államiságot. A modern demokrácia EU-konform változatának irányába haladva *kettős követelmény* érvényesítése szükséges:

- Megkerülhetetlen a jogállamiság folyamatos fenntartása és a változó körülményekhez igazodó erősítése. Vagyis weberi szemléleti alapokon és nyomvonalakon kell haladni.
- Ugyanakkor megkerülhetetlen a piaci követelményekhez és nyomásokhoz történő igazodás, a piaci szemlélet és módszerek integrálása.

A cél tehát olyan *modern államiság* kiépítése, amely fogékony a komplex kihívásokra, válaszol a differenciált és minőségi társadalmi igényekre, és a gazdasági versenyképességet is ösztönzi.

Zsákutca lenne viszont a jogállamiság helyettesítése piaci alapokon nyugvó államisággal. Ez az államiság – a civil társadalom gyengesége, az állami és társadalmi szabályozó-ellenőrző mechanizmusok korlátai, a demokratikus tradíciók viszonylagos kialakulatlansága következtében – egyenesen a korrupció, a kliensrendszer dominanciáját eredményezné. Vagyis modernizációs perspektívában értékelve elkanyarodást jelentene. Ez azt is jelenti, hogy a piaci szemlélet és módszerek integrálása a közigazgatási-közszolgáltatási folyamatokba önmagában még nem modernizációs lépés. Ez „*conditio sine qua non*” azaz szükséges, de nem elégséges feltétel. A vezetési-irányítási folyamatok megújítását ki kell egészíteni a közpolitikai döntéshozatal átfogó reformjával, amely magában foglalja:

- a közigazgatási döntéshozatal hatalmi-politikai hátterét,
- az érdekartikulációs és érdekegyeztetési folyamatok kiépítését,
- a racionalitás szerepének újraértékelését,
- a döntéshozatal és a megvalósítás viszonyának átalakítását.

Vagyis a közigazgatási-közszolgáltatási folyamatok átfogó, közpolitikai szemléletű megreformálását. Ez az a pálya, amely elkerülhetővé teszi a szélsőségeket és zsákutcákat. Olyan kiegyensúlyozott alappozíció alakítható ki, amelyben a közigazgatási-közszolgáltatási rendszer alapvetően olyan belső motiváció hatására változik, amely fogékony a gazdasági, társadalmi igényekre és elvárásokra. A közigazgatási-politikai rendszer belső motiváltságának korlátai kiválthatják a társadalmi feszültségek növekedését, és azt eredményezhetik, hogy a modernizá-

ciót a társadalom erőszakkal kényszeríti ki, vagy az EU külső készletként írja elő. A kiegyensúlyozott alappozíció, a vezetési-irányítási folyamatok piaci szemléletű megújításának és a közpolitikai döntéshozatal reformjának összekapcsolása biztosíthatja, hogy szinkronba kerüljünk a hagyományos EU-tagországokban zajló modernizációs folyamatokkal.

Forgács Imre könyve gondolatgazdag és egyben gondolatébresztő munka is. Olyan tanulságos olvasmányt kínál, amely a konjunkturális változások háttérében – néha észrevétlenül – meghúzódo mélytengeri áramlatokat is érzékletesen mutatja be. A könyv különleges értéke, hogy szerző ideológiakritikai kérdésfelvetéseit a társadalmi-történeti gyakorlat egyes mozzanatainak elemzésével sokoldalúan illusztrálja.

JENEI GYÖRGY

Elméleti összhang, gyakorlati nézeteltérés

Szentes Tamás Ki, mi és miért van válságban?

Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.

A közgazdász szakmában sokunknak tanítómestere, Szentes Tamás könyvben is kifejti könyörtelen véleményét a válságról, az odáig vezető útról és a válságkezelésről. Az aktuális válság elemzésében és gyökereinek feltárásában a könyv iránytűként szolgál egy olyan kor útvesztőiben, amikor nosztalgia kelt még Marx művei iránt is. A könyv rávilágít arra, hogy a válsággal kapcsolatos megállapítások és elemzések nagy része egyoldalú, történelmietlen és mellőzi az összefüggéseket. Ilyen értelemben módszertani sorvezetőnek is tekinthető. A legfőbb mondanivalója, hogy a közgazdasági elemzéseknek és modellezéseknek, továbbá a gazdaságpolitikai javaslatoknak a történeti – holisztikus – kritikai megközelítés módszertani hármasan kellene alapulnia. Továbbá kardinális hibára hívja fel a figyelmet: a közgazdaságtan alkalmazásakor az egyoldalú, hittételszerű piacpárti vs. állampárti gondolkodásmód elterjedt, ami tévutakra vezet. (22. o.) A szerző kritikai és elfogulatlan szemléletben fejt ki az egyes főbb gazdaságelméletek használható és téves megállapításait. Összehasonlító módszere egyben rámutat arra is, hogy az egyes elméletek között hol vannak átfedések (pl. marxi és keynesi pénzülmélet, marxi és klasszikus munkaérték-elmélet). A könyvben viszontláthatjuk Szentes tanár úr jól ismert marxi, keynesi, posztkeynesi és neoliberais/monetarista elméletkritikáit is. A szerző alapállása, hogy a mai döntéshozóknak és elemzőknek vissza kell térniük a kályhához, mert az elméletek válságra vonatkozó megállapításaival és feltételrendszerével nincsenek tisztában.

Jogos a kritika a közgazdasági oktatással szemben, amely manapság mellőzi, a szigorlati, sőt a kötelező tárgyak közül is egyre inkább kiszorítja a gazdaságtörténeti és elmélettörténeti tárgyakat. (A történelmi szemlélet fontosságáról lásd *Eric Hobsbawm: A történelemről, a történetírásról*, Napvilág Kiadó, 2006.) Ugyanakkor ne feledjük, hogy a kifogásolt, látszatszerűnek nevezett matematikai modellezés a valóságban, azaz a gazdaságtörténetben megfigyelhető mechanizmusok leírására szolgáló következtetés. Az már más kérdés, hogy lehetnek hibás következtetések is. A modellezés nem elvetendő, hiszen átláthatóvá teszi a logikai levezetést.

A könyv oktatás- és tankönyvírás-módszertani szempontból is fontos ajánlásokat tartalmaz, amely szerint hittételek és receptek helyett modellelemeket, elemzési eszközöket kell oktatni. Bár úgy látom, a nagyobb probléma inkább az, hogy az alkalmazott gazdaságpolitika a kész megoldások alkalmazásakor megfelelnek ez előfeltételekről, amelyekről működne a modell. Éppen ezért is a holisztikus szemlélet számonkérése indokolt a szerző részéről. Kiváló szempontgyűjtemény és irodalmi összefoglaló is egyben a válság és cikluselemzés tárgyában. Az irányzatok szerinti csoportosítás pedig jelentős támogatás a kutatás és oktatás számára. A korábbi világgazdasági válságok tanulságainak egybegyűjtése is tartalmaz szakmai támogatás korunk válságkezelésében. Csak nem szabad beleesni abba a hibába, amit a hadtörténészek úgy fogalmaznak meg, hogy a tábornokok mindig az előző háborúkat vívják. Azaz csak a korábbi válságok tapasztala-

taira hagyatkozni nem elegendő a jelenlegi válság kezelésében.

A szerző alapfeltételezése, hogy itt nem egyszerűen gazdasági válságról, hanem erkölcsi és társadalmi válságról van szó, a könyv a világ alapjaiban lévő válságra kapcsán foglalkozik az aszimmetrikus interdependenciákkal, és a nemzetközi fejlődési szakadék tágulásának problémájával. Ez a rész kicsit elrugaszkodik a 2008-as válságtól, és általában keresi a válságok okait. A 2008-tól tartó világgazdasági zsugorodás ugyanis egyetlen aszimmetrikus kapcsolaton keresztül terjedt szét, nevezetesen, hogy az USA fogyasztásán múlik nagyon sok nemzetgazdaság exportbevétele és így növekedése is. Nem a fejlődési szakadék miatt esett össze ez a globális növekedési forrás, hanem az amerikai (USA) belső fogyasztás finanszírozhatóságának fenntarthatatlansága, a rossz amerikai ipari költséghatékonyság és az amerikai hitelpiac szerkezeti válsága miatt. Ez független attól, hogy a világfogyasztás miként oszlott meg eddig. Az már kiigazodási probléma, hogy nem lehet az amerikai fogyasztói piacot könnyen helyettesíteni. A válság megoldását pedig az adja, hogy vagy az amerikai fogyasztás válik újra húzómotorrá új termékszerkezetben, vagy más gazdaságok (pl. Kína, esetleg Európa) válnak hosszú átmenet után helyettesítővé.

A negyedik fejezetben megnevezett tényezőkben (pénzpiac és reálgazdaság elszakadása, aszimmetriák és fejlődési szakadék, fogyasztói társadalom a holtponton, fenntarthatatlan energiafogyasztás), amelyek a világgazdaság válságra való hajlamát erősítik, egyetértünk. Szentés Tamás hiányolja az ezekről folyó eszmecserét. Egyrészt ezek kezeléséről régóta folynak viták, talán úgy tűnhet, hogy a sürgősségi válságkezelés háttérbe szorította. Ugyanakkor éppen a válság kap-

csán vált újra széles körben elfogadhatóvá azon gondolkozni, hogy a nemzetközi pénzügyi intézményrendszert hatékonyabbá kellene tenni, vagy az energiaparlarló amerikai gazdaságot a környezetkímélőbb technológiákra rászorítani. Sőt, bizonyos gazdaságpolitikai irányítók a válsághangulatot használják ki arra, hogy a válságkezelésben semleges, de hosszú távon ható átalakításokat bevezessenek (pl. Obama zöld technológiára vonatkozó kezdeményezései vagy a pénzügyi szolgáltatások szabályozásának reformterve).

A könyv egyik fő vonulata a neoliberális/monetarista gazdaságpolitika erős kritikája, amelyből a szerző részben a válság kiindulását eredezteti. Érdekes lett volna olvasni a szerző véleményét arról, hogy vajon mit gondol a *Greenspan* és *Bernanke* nevéhez köthető 2001–2009 közötti amerikai monetáris politikáról, azon belül a jelentős kilengéseket eredményező kamatdöntésekről és az ennek eredményeképpen létrejövő átmeneti hiteltúlkínálatról, illetve a *G. W. Bush* által vezetett, hiányt és adósságot növelő költségvetési politikáról. Ez aligha a pénzpiacra fókuszáló monetarista egyensúlykoncepciónak megfelelő gazdaságpolitikai irányvonal volt. Az egyensúlyi koncepció aligha eredményezett volna GDP-arányosan 12 százalékos 2009-es költségvetési deficitet az Egyesült Államokban, vagy 80 százalékos államadósságot Magyarországon.

Ami a könyvben szereplő aktuális hazai és külföldi gazdaságpolitikára vonatkozó megállapításokat illeti, azok nagyon provokatívak, gondolkodásra ösztönzők és vitaindító képességgel bírnak. A szerző éles kritikával utasítja el az egyensúlyra törekvő gazdaságpolitikát válságkörülmények között, és a növekedésösztönző lépések mellett tesz hitet. Az egyensúly valóban nem cél, hanem eszköz, mint azt

a 26. oldalon kijelenti, de a fenntartható gazdaságpolitika eszközeként kellene kezelni a könyvben. Az egyensúlyt pedig egyértelműen államháztartási és külső egyensúlyként kell értelmezni. (A magyar államháztartási egyensúlytalanság és a balti államok külső eladósodása csupán egy közelmúltbeli példa a sok közül, amely bizonyítja, hogy miként ássa alá a növekedést az egyensúlytalanság.) A stabilitási politika elleni érveléssel szemben (pl. 198. o.: a strukturális kiigazítás „nyilvánvaló [...], hogy [...] alkalmatlan”) érdemes lenne ütköztetni a monetarista egyensúlyi ragaszkodás fiskális változatát jelentő nem-keynesi expanziós költségvetési elméletet, a gazdaságpolitikai fenntarthatóság hosszú távú gondolkodásmódját és a kis, nyitott gazdaság modelljéből fakadó következményeket. A nem-keynesi költségvetési elmélet és a fenntarthatósági megközelítés arra hívja fel a figyelmet, hogy eladósodott és tartósan jelentős hiányt produkáló államháztartás kedvezőtlen irányban távolítja a gazdaságot a potenciális növekedési pályától, nemcsak rövid, hanem hosszú távon is. A közép-európai országok többségében a deficitnövelő válságkezelő programok a kibocsátási rést növelik.

Többször is előfordul a nyugdíjak és a (közalkalmazotti) bérek védelmében, hogy a belső keresletet kellene élénkíteni a megszorítások helyett. A kis, nyitott gazdaság állapotából látni kellene azt, hogy a hosszú távú növekedés nem a belső fogyasztáson, hanem a külföldi felvevőpiacok megtartásán alapulhat még válság idején is. Hiszen az, hogy a világgazdaság zsugorodik, nem azt jelenti, hogy minden gyártó kereslete egyenlő mértékben csökken. A külföldi piac szűkülését volumenében nem lehet helyettesíteni a hazai piaccal, hanem azt kell elérni, hogy a magyar gazdaságot kevésbé érintse a külföldi megrendelések lemondása,

mint a tényleges versenytársak gazdaságáét. A költségek csökkentésével lehet megőrizni vagy megszerezni minél több megrendelést, amelyet rövid távon többek között a vállalati közterhek csökkentésével lehet elérni. Érdemes lenne végiggondolni, hogy mi lenne, ha a szerző javaslata szerint a 2008-as magyar struktúrában a fogyasztóknál hagynánk a jövedelmet (nyugdíjasok és közalkalmazottak), és a vállalati szektortól vennénk el többet. Magyarország (is) abban a szerencsés helyzetben van, hogy a válság ellenére termékei nem zárhatók ki bizonyos exportpiacairól, konkrétan az EU egységes piacáról. Persze mindez oda-vissza működik. Ezért a hazai fogyasztás-élénkítés vakvágányra vezetne, hiszen ez az importra is költhető. (Lásd: a szlovák roncsprémium elsősorban a cseh autógyártásnak kedvező, mert nem kötötték meg, hogy milyen új autóra igényelhető a fogyasztói támogatás.)

A tanár úr szerint a megreformált jóléti állam volna a kivezető út az angol-amerikai piaci mechanizmusok uralma helyett. (23. o.) Ha jobban megvizsgáljuk azonban *Sarkozy* és *Merkel* megemléített reformjait, azt látjuk, hogy ezek a kontinentális (francia és német) jóléti állam modelljét az angolszász/liberális szociális modell felé mozdítják azzal, hogy az alanyi jogú támogatásokat és kiváltságokat a munkavállaláshoz és munkakeresés ösztönzéséhez próbálják kötni.

Nem elhanyagolható közgazdasági szempont az egyének társadalmi felelőssége. Mivel a társadalmi döntések az egyéni (fogyasztói, megtakarítási, vezetői, vállalati, politikai, munkavállalási stb.) döntések összességéből alakulnak ki, nem menthetők fel a társadalom egyéni szereplői a gazdasági döntéseik felelőssége alól. Miért ne figyeljék a kamatozat és mérlegeljék a kockázatokat azok, akik az állam segítségére apellálnak, er-

kölcsi kockázatot, mint negatív externáliát előidézve az adófizetők érdekével szemben? Mindeközben természetes egyéni érdekből követelhetik-e a költségvetésből származó, közgazdaságilag irracionális szemléletmódot tükröző juttatási módokat (pl. 13. havi bér és 13. havi nyugdíj a 12 hónapos járulék- és adóbevételekből), miközben Magyarország egyre inkább letér a potenciális növekedési pályáról az államháztartás eladósodása miatt. Nem támogatná különösképpen a nemzetgazdaság hosszú távú fejlődését és növekedését az, hogy a hitelfelvétel és a megtakarításban az elvárható körülményekkel eljárók azt a következtetést vonják le, hogy a hibás, meggondolatlan

döntéseket hozók és az azonnali fogyasztást előnyben részesítők átháríthatják a kockázatukat az államra.

Vitakérdés lehet az a megállapítás (26. o.), hogy Magyarországon „abnormálisan alacsony a bérszínvonal”. Ezek szerint mégiscsak az újbaldali elméletek körébe tartozó *Arghiri Emmanuel-féle* politikailag determinált bérelmélet érvényesül? Kelet-Európában ezek szerint nem a termelékenységen, hanem a kizsákmányoláson alapul a munkabér? Első ránézésre kétségbe vonható ez a megközelítés, de ha elvégezzük a termelékenységi és a béradatok összehasonlítását, akkor többé-kevésbé igazolódni látszik az „abnormalitás” (1. táblázat).

1. táblázat Néhány EU-tagállam termelékenységi és béradata, 2008

	Termelékenység, \$/óra/munkás	Termelékenység, százalék, USA=100	Nettó bér, euró/fő	Nettó bér, százalék, USA=100	Bruttó bér, euró/fő	Bruttó bér, százalék, USA=100
Magyarország	24,8	48	3 287	27	4 244	28
Szlovákia	27,9	58	3 073	25,5	3 615	24
Szlovénia	32,5	62	4 870	40,5	6 800	45
Görögország	36,8	71	10 239	85	12 190	81
Németország	49,2	95	14 439	120	21 475	143
Ausztria	53,6	103	14 693	122	18 822	125

Forrás: Eurostat database, Groningen Growth and Development Centre Total Economy Database: http://www.conference-board.org/pdf_free/Productivity2008Briefing.pdf

A szerző több apróbb aktuálpolitikai kérdést is megnyit és kritikával illet, de ezekre nem kínál általa elfogadhatónak mondott alternatívát. Így kiteszi művét annak, hogy azt bárki a maga politikai ideológiájának alátámasztására használhassa. Ilyen például a parlamenti demokrácia tökéletlenségeire tett megjegyzés (23. o.). A 199. oldalon megnyitja az *egykulcsos vs. progresszív adórendszer* vitáját, de a luxusfogyasztás visszaszorításán kívül más érvet nem hoz fel, ráadásul ez az egyetlen érv a gyakorlatban nem is szempont az adórendszer felépítésében vagy

átalakításában. Így igazából nem derül ki, milyen adórendszert tartana megfelelőnek.

A szerző a gyors, rövid távú intézkedéseken kéri számon a hosszú távú társadalmi és gazdasági fejlődés koncepcióját, bár meg kell jegyezni, hogy ilyen jellegű döntések születtek korábban is, például a munkavállalást ösztönző lépések (a munkanélküliségi támogatás degresszív vé tétele, a gyes lerövidítése, a választási kényszer bevezetése nyugdíj és bér között), az adóterhelés átsúlyozása a munkaerő és a vállalkozási tevékenység javá-

ra. Az más kérdés, hogy a magyar politikai elit nem rendelkezik stratégiai vízióval.

Valószínűleg sokan nem értenek egyet azzal sem, hogy „a Bokros-csomag kedvezőtlen hatással volt” az épp meginduló növekedésre (29. o.). Azért, mert az 1994-ben már enyhülő európai recesszió és az 1995-ben újra növekvő európai gazdaság megindította a magyar exportnövekedést, nem vált mellőzhetővé az ikerdeficit-probléma. Az ikerdeficit ugyanúgy aláásta volna a magyar gazdaság növekedési pályáját (lásd kibocsátási rés), mint tette 2006–2008 között, a 2008-as válságtól függetlenül.

A könyv az elméleti háttéren kívül arra is nagyon alkalmas, hogy rávilágítson, nem elegendő a költségvetési kiigazítás, vagy a fogyasztásösztönzés a válság megoldására. Nemzeti és nemzetközi szinten el kell gondolkodnia a döntéshozóknak, hogy egyrészt mit kezdenek azokkal a tartósan fennálló és régóta előre jelzett problémákkal, amelyek akár egy ország-

ból, akár egy termék piacáról képesek a világgazdasági növekedést összeomlasztani. Másrészt mit kezdenek a nemzeti és nemzetközi intézményrendszerekkel és intézményi szabályozókkal, amelyek arra lennének hivatva, hogy a piaci tökéletlenségeket hatékonyan előre jelezzék, sőt elhárítsák. Bár azt nem lehet várni, hogy bármilyen átfogó intézményrendszer 100 százalékos hatékonysággal tudjon működni. Ezt már a szocialista tervhivatal működési hatékonyságából is megtanulhattuk.

A könyv kiváló útmutató és egyben viszonylag könnyű olvasmány a gazdaságpolitikai döntéshozók számára, hogy megismerkedjenek a válságelemzés elméleti alapjaival, és hogy összefüggéseiben lássák a világgazdaság szerkezetét. A szerző konkrét megoldási receptet nem ad, amiben egyébként konzekvensen jár el, hanem gondolkodásra ösztönzi a döntéshozókat, vajon a legmegfelelőbb úton járnak-e?

KUTASI GÁBOR